

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PRÁVNICKÁ

Diplomová práce

**ZAHALOVÁNÍ NA VEŘEJNOSTI JAKO
PRÁVNÍ PROBLÉM**

Jana Králová

Plzeň 2022

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta Právnická
Katedra ústavního a evropského práva

Diplomová práce

Zahalování na veřejnosti jako právní problém

Studijní program: Právo a právní věda (M6805)
Studijní obor: Právo (M6805T003)
Vedoucí diplomové práce: JUDr. Tomáš Pezl, Ph. D.

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Jana KRÁLOVÁ**
Osobní číslo: **R17M0144P**
Studijní program: **M6805 Právo a právní věda**
Studijní obor: **Právo**
Téma práce: **Zahalování na veřejnosti jako právní problém**
Zadávající katedra: **Katedra ústavního a evropského práva**

Zásady pro vypracování

Úvod

1. Náboženská svoboda
2. Problematika zahalování na veřejnosti
3. Meze náboženské svobody a její možné omezení ze strany státu

Závěr

Rozsah diplomové práce:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

- SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2008. 228 s. Deus et gentes; sv. 11. ISBN 978-80-87127-13-1.
- DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2003. 172 s. ISBN 80-86473-43-0.
- KMEC, Jiří, David KOSAŘ, Jan KRATOCHVÍL a Michal BOBEK. *Evropská úmluva o lidských právech: komentář*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2012. 1660 s. Velké komentáře. ISBN 978-80-7400-365-3.
- WAGNEROVÁ, Eliška; ŠIMÍČEK, Vojtěch; LANGÁŠEK, Tomáš; POSPÍŠIL Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012. 906 s. ISBN 978-80-7357-750-6.
- HILL, Daniel J. a Daniel WHISTLER. *The Right to Wear Religious Symbols: Philosophy and Article 9*. Palgrave Pivot, 2013, 147 s. ISBN 978-1-137-35417-4.
- EVANS, Malcolm D. *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas*. Strasbourg: Council of Europe: M. Nijhoff Publishers, 2009, 240 s. ISBN 978-90-04-17274-6.

Vedoucí diplomové práce:

JUDr. Tomáš Pezl, Ph.D.

Fakulta právnická

Datum zadání diplomové práce:

23. února 2021

Termín odevzdání diplomové práce:

31. března 2022

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.

děkan

Doc. JUDr. Monika Forejtová, Ph.D.

vedoucí katedry

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Zahalování na veřejnosti jako právní problém“ vypracovala pod vedením vedoucího diplomové práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury.

V Plzni dne

.....

Jana Králová

Poděkování

Chtěla bych tímto poděkovat vedoucímu diplomové práce panu JUDr. Tomáši Pezlovi, Ph.D., za odborné vedení a cenné rady při zpracování práce.

Obsah

Použité zkratky	1
Úvod	2
1 Náboženská svoboda	4
1.1 Definice náboženské svobody	4
1.2 Zakotvení náboženské svobody	7
1.2.1 Mezinárodní právní úprava	8
1.2.1.1 Právní úprava Organizace spojených národů	9
1.2.2 Regionální právní úprava	13
1.2.2.1 Právní úprava Rady Evropy	14
1.2.2.2 Právní úprava Evropské unie	16
1.2.2.3 Právní úprava Ameriky, Afriky a Arábie	17
1.2.3 Česká právní úprava	18
1.3 Náboženský symbol	19
1.3.1 Náboženství	21
2 Problematika zahalování na veřejnosti	23
2.1 Islám a jeho právní systém	23
2.2 Tradice zahalování	25
2.3 Způsoby zahalování	27
2.4 Důvody zahalování	28
2.4.1 Důvody vyplývající ze zvyklostí	29
2.4.2 Důvody subjektivní	29
2.4.3 Důvody z pohledu muslimských států	31
2.4.3.1 Důvody pramenící z teokratického uspořádání Íránu	31
2.4.3.2 Důvody pramenící ze sekulárního uspořádání Turecka	35
2.4.4 Důvody z pohledu evropských států	40
3 Meze náboženské svobody a její možné omezení ze strany státu	42
3.1 Klasifikace států dle vztahu k náboženství	42
3.2 Omezení náboženské svobody státem	46
3.3 Zákony zakazující zahalování	54
3.3.1 Francouzský zákon	54
3.3.2 Belgický zákon	58
3.3.3 Ostatní evropské státy	60
Závěr	62

Seznam literatury	67
Odborná literatura	67
Odborné články	70
Právní předpisy	71
Judikatura	74
Internetové zdroje	76

Použité zkratky

Deklarace	Všeobecná deklarace lidských práv a svobod
ESLP nebo Soud	Evropský soud pro lidská práva
EU	Evropská unie
EÚLP nebo Úmluva	Evropská úmluva o lidských právech
Listina EU	Listina základních práv Evropské unie
Listina nebo LZPS	Listina základních práv a svobod
MPOPP	Mezinárodní pakt o občanských a politických právech
OBSE	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OSN	Organizace spojených národů
Výbor	Výbor pro lidská práva

Úvod

Tématem mé diplomové práce je problematika zahalování na veřejnosti. Vzhledem ke skutečnosti, jak rozsáhlá tato problematika je, rozhodla jsem se dané téma pro účely diplomové práce uchopit pouze v následně vymezeném rozsahu a zaměřit se tak na užší oblast tohoto problému. Téma „Zahalování na veřejnosti jako právní problém“ považuji za velmi aktuální, neboť se legislativní orgány zemí napříč Evropou stále touto otázkou aktivně zabývají. Příkladem mohou být nově vznikající zákony zakazující zahalování, tím nejaktuálnějším je např. švýcarský zákon, který vstoupil v platnost v minulém roce (2021) či stále diskutovaný návrh na změnu zákona v České republice.

Jak je již z názvu patrné, práce bude pojednávat o zahalování, které nejčastěji pramení z příslušnosti k náboženství. V praxi se se zahalováním setkáváme u všech hlavních náboženských proudů, a to jak u mužů, tak u žen. Příkladem judaistického zahalení může být jarmulka, v křesťanství i v islámu se zase setkáme se šátkem. Tato práce se tedy zaměří pouze na zahalování z náboženských důvodů, zejména na zahalování muslimských žen. Jedná se zároveň o téma, u kterého je velice důležité znát kontext a nahlížet na něj z více úhlů pohledu. Z tohoto důvodu budu podrobně zkoumat nejen právní či náboženské předpisy, ale též samotné důvody a argumenty vedoucí k zahalování.

Práce bude rozdělena do tří hlavních kapitol, v rámci kterých se budu zabývat výše nastíněnou problematikou. V první kapitole definuji náboženskou svobodu, neboť její možné omezení budu zkoumat v poslední části práce. V souvislosti s tím představím nejvýznamnější dokumenty, v nichž je náboženská svoboda zakotvena. Nejprve seznámím čtenáře s mezinárodní právní úpravou, neboť jde o primární dokumenty, ze kterých následně vycházel jednotliví členové společenství. Dále se zaměřím na regionální právní úpravu, která je přinejmenším na evropské úrovni mnohem detailnější, přičemž pro následné zkoumání judikatury Evropského soudu pro lidská práva jsou podstatné především dokumenty přijaté Radou Evropy. Vzhledem k tomu, že se práce nezabývá náboženskou svobodou jako takovou, ale pouze jedním z možných projevů této svobody, tedy nošením muslimského šátku, věnuji následující část představení náboženského symbolu, kterým muslimský šátek bezpochyby je.

Druhá kapitola se bude týkat problematiky samotného zahalování. Jak jsem již uvedla, jeden z důvodů vedoucí k zahalení a zároveň jediný důvod, kterým se budu následně zabývat, je spojen s příslušností k islámskému náboženství. Považuji proto za důležité zde toto náboženství stručně představit. Dále popíši zakotvení potřeby zahalování v islámském právu a rovněž různé způsoby tohoto zahalení, neboť v práci budu používat specifickou terminologii. Stěžejní částí této kapitoly bude seznámení s důvody zahalování. Představeny budou důvody vycházející z tradice, ze zákona, který, jak následně zjistíme, nemusí mít vždy pouze zakazující charakter, ale též subjektivní důvody osob, kterých se samotné omezování dotýká. V poslední části této kapitoly se zaměřím též na kontrast mezi muslimským a evropským pohledem na danou problematiku.

Závěrečná část práce bude věnována možnému omezení náboženské svobody ze strany státu, přičemž nejdříve představím jednotlivé státy podle jejich vztahu k náboženství. V následující části se budu zabývat rozбором vybraných rozsudků souvisejících s omezením náboženské svobody. Na konci této kapitoly bude blíže představen jeden z možných způsobů omezení náboženské svobody, a to zákon zakazující zahalování.

Na základě první ze tří dílčích otázek budu zkoumat, kdo je původcem omezování žen v souvislosti se zahalováním. V návaznosti na to vyvstává i otázka druhá, tedy jak státy následně odůvodňují potřebu zakazovat zahalování žen, přičemž odpověď se pokusím nalézt pomocí judikatury. Tím se dostávám k hlavnímu cíli této práce, kterým bude zodpovězení otázky, zda existence zákonů zakazujících zahalování obličeje na veřejnosti může představovat omezování náboženské svobody jednotlivce či nikoliv. V souvislosti s tím objasním poslední dílčí otázku, zabývající se potřebností podobné zákonné úpravy v České republice.

Vzhledem k aktuálnosti tématu budou hlavními zdroji zahraniční články, rozsudky Evropského soudu pro lidská práva a Komentář k Úmluvě spolu s dalšími odbornými publikacemi. Mnoho zdrojů je dostupných pouze v anglickém jazyce, proto pro účely této práce budu užívat vlastní překlady původních znění.

1 Náboženská svoboda

Jak jsem již nastínila v úvodu, práce se bude zabývat zahalováním, které pramení především z příslušnosti k náboženství. Prvním, a velice důležitým, bodem pro správné pochopení této problematiky je proto definování a celkové představení náboženské svobody, neboť podstatou práce bude následně zkoumání jejího možného omezení.

1.1 Definice náboženské svobody

Nejen v mezinárodních dokumentech, ale i v naší Listině základních práv a svobod (dále jen „Listina“ nebo „LZPS“) je náboženská svoboda postavena na roveň se svobodou myšlení a svědomí. Právě i z tohoto důvodu bývá často označována základní svobodou, slovy Lucie Madleňákové, „*svobodou svobod*“, neboť z ní vychází mnoho dalších, jako je svoboda projevu, shromažďování či svoboda sdružování.¹ Dochází pak ke střetu názorů, zda tím nejzákladnějším právem je právě svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání, která představuje svobodu a důstojnost člověka v oblasti duchovní a duševní, nebo právo na život. Lucie Madleňáková se přiklání k první výše zmíněné variantě, jelikož právě tato svoboda v sobě obsahuje myšlení, názory, postoje a hodnoty, bez níž by si člověk ani nemohl uvědomit, že vůbec může vykonávat jiná práva, že může projevovat své názory či vyznávat své náboženství.²

Náboženská svoboda se tedy bezesporu řadí mezi základní lidská práva a svobody, která jsou definována hned v prvním článku Listiny jako nezadatelná, nezcizitelná, nepromlčitelná a nezrušitelná.³ Jejich nezadatelnost znamená, že nejsou výtvorem státní moci, stát je pouze uznává, protože se s nimi již rodíme, nezcizitelnost představuje nemožnost vzdát se svých práv ve prospěch někoho jiného (máme je všichni), také nikdy nemůže dojít k promlčení základních lidských práv, takže se jich člověk může dovolat vždy, nehledě na plynutí času. Nezrušitelnost tkví v tom, že je žádný státní orgán ani právní předpis nemůže nikomu odebrat. Nejedná se však o práva neomezitelná, neboť, jak říká článek 4 Listiny, i tato práva mohou být omezena zákonem a v mezích stanovených

¹ MADLEŇÁKOVÁ, Lucia. *Výhrada svědomí jako součást svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání*. Praha: Linde, 2010. ISBN 978-80-7201-805-5. s. 35.

² Tamtéž.

³ Čl. 1 Listiny základních práv a svobod (dále jen „LZPS“).

Listinou, přičemž musí být šetřeno jejich podstaty a smyslu.⁴ Ovšem budeme-li se zabývat omezenostmi pouze náboženské svobody, je potřeba si ještě představit dva pojmy – *forum internum* a *forum externum*.

Forum internum je takzvaná vnitřní svoboda člověka, pod čímž si můžeme představit samotné morální či náboženské přesvědčení člověka, jeho svobodné rozhodování o tom, jakou víru, náboženské vyznání či světonázorové přesvědčení bude zastávat, možnost svou víru kdykoliv změnit nebo dokonce být úplně bez takového přesvědčení.⁵ Patří sem tedy nejen právo mít přesvědčení a měnit ho dle své vůle, ale také svoboda v projevu tohoto přesvědčení. V dnešní době již není ani potřeba sdělovat své náboženské přesvědčení při sčítání lidu, domů a bytů⁶, protože stejně jako má každý právo své náboženské přesvědčení projevit, má i právo, aby tato informace nebyla navenek uvedena. Dokonce i v § 66 odst. 6 zákona č. 110/2019 Sb., zákon o zpracování osobních údajů, je údaj o náboženském vyznání či filosofickém přesvědčení řazen mezi citlivé údaje spolu s údaji o politických názorech, rasovém či etnickém původu, sexuální orientaci nebo údaji o zdravotním stavu apod.⁷ Tato vnitřní svoboda člověka tedy požívá absolutní ochrany, která je vymezena v článku 15 odst. 1 Listiny⁸, tudíž nemůže být omezena ani v souvislosti s výše zmíněným článkem 4 Listiny.

Naopak *forum externum*, neboli vnější projev náboženství, již omezen může být. Stanoví to článek 16 Listiny, který ve svém prvním odstavci zaručuje svobodný projev náboženství nebo víry samostatně nebo společně s jinými, soukromě či veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu. Ve svém čtvrtém odstavci však dodává: „*Výkon těchto práv může být omezen zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých.*“⁹ Stát má však povinnost garantovat náboženskou pluralitu a snášenlivost, tudíž by měl zajistit, aby jeho občané nebyli bezdůvodně

⁴ Čl. 4 LZPS.

⁵ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 267.

⁶ § 11 odst. 1 zákona o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021 – tento paragraf označuje body s údaji z § 8 tohoto zákona, které je osoba povinna poskytnout, přičemž náboženská víra (§ 8 písm. a) bod 9) mezi nimi není.

⁷ § 66 odst. 6 zákona č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů.

⁸ Čl. 15 odst. 1 LZPS: „*Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.*“

⁹ Čl. 16 odst. 4 LZPS.

napadání a urážení z důvodu jejich náboženského přesvědčení. Tato ochrana se pak týká především vnějších projevů náboženství, neboť právě při nich dochází nejčastěji ke sporům či urážkám osob odlišného vyznání. Právě za účelem ochrany náboženské tolerance a omezení nenávistných projevů vůči náboženskému vyznání může stát přijímat příslušné trestní normy.¹⁰ V našem právním řádu můžeme nalézt např. trestný čin hanobení národa, rasy, etnické nebo jiné skupiny osob¹¹, podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod¹² či omezování svobody vyznání¹³, pod čímž si můžeme představit přinucení násilím či pouze pohrůzkou násilí k účasti na náboženském úkonu nebo naopak zabránění v účasti osobě, která se oné akce zúčastnit chce.

Jak již bylo zmíněno výše, Listina pracuje pouze se čtyřmi vnějšími projevy a těmi jsou bohoslužby, vyučování, náboženské úkony a zachovávání obřadu. Bohoslužby v sobě mohou zahrnovat modlitební setkání, četbu a rozjímání posvátných textů, jiné ritualizované formy projevů náboženské úcty, mše svaté a další obřady, jako třeba pohřby či sňatky.¹⁴ Vyučování se vyznačuje působením na jednotlivce s cílem ovlivnit jeho náboženské přesvědčení, přičemž do této kategorie patří jak prvotní výchova v rodině, tak i vzdělávání duchovních, provozování církevních škol, výuka náboženství v necírkevních školách a výuka v rámci samotného církevního společenství.¹⁵ Dalším projevem je náboženský úkon, který představuje přijímání svátostí, kostelní sbírky, zvonění zvonů nebo třeba vystavování předmětů náboženské úcty. Posledním projevem je zachování obřadu, čímž se rozumí jednak úprava vzhledu, což se může týkat jak samotné úpravy vlasů či vousů, tak i přítomnosti náboženských symbolů jako je jarmulka, kolárek, burka, hidžáb či nikáb, jednak dodržování stravovacích pravidel¹⁶, kdy například zastánci římskokatolické církve měli dříve zakázáno jíst v pátek maso,

¹⁰ RIGEL, Filip. Čl. 15 [Svoboda myšlení, svědomí, náboženského vyznání, vědeckého bádání a umělecké tvorby]. In: HUSSEINI, Faisal, BARTOŇ, Michal, KOKEŠ, Marian, KOPA, Martin a kol. *Listina základních práv a svobod: komentář*. 1. vydání (1. aktualizace). Praha: C. H. Beck, 2021. Beckova edice komentované zákony. ISBN 978-80-7400-812-2., marg. č. 35., 36.

¹¹ § 355 zákona č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník.

¹² § 356 zákona č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník.

¹³ § 176 zákona č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník.

¹⁴ JÄGER, P. Právo svobodně projevovat své náboženství a autonomie církví. In MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5., str. 316

¹⁵ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 340.

¹⁶ JÄGER, P. Právo svobodně projevovat své náboženství a autonomie církví. In MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5., str. 316.

v některých církvích se zase dodržují jednodenní půsty či celá postní období, muslimové mohou jíst sudokopytníky a přežvýkavce, nemohou však konzumovat vepřové maso, krev a uhynulá zvířata¹⁷ a hinduisté naopak nemohou požívat maso hovězí.

Mezi další vnější projevy náboženství, které naše Listina sice blíže nespecifikuje, ale jejich podrobnější výčet můžeme nalézt třeba v článku 6 Deklarace OSN o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře¹⁸, patří mimo jiné zakládání vhodných charitativních nebo humanitních institucí, vytváření, získávání a používání nezbytných předmětů a materiálů vyžadovaných rituálem nebo zvyklostmi náboženství nebo víry, psaní, tisk a rozšiřování publikací o těchto tématech, možnost žádat a přijímat dobrovolné finanční a jiné příspěvky od jednotlivců a institucí, dodržování dní klidu a oslavování svátků a ceremoniálů v souladu s tím, jak to předepisuje určité náboženství nebo víra, anebo navazování a udržování spojení s jednotlivci a společnostmi v záležitostech náboženství a víry na národní a mezinárodní úrovni.¹⁹

Právě problémy plynoucí ze zásahů do tzv. *fori externi* budou hlavním předmětem této práce, neboť se zaměřuje především na užívání náboženských symbolů na veřejnosti, přesněji na problémy spojené se zahalováním.

1.2 Zakotvení náboženské svobody

V první řadě je potřeba si představit, jak vlastně náboženská svoboda jako svoboda zakotvená v dokumentech vznikla a které akty k tomu dopomohly. Vymezení náboženské svobody, nebo také svobody vyznání, nyní nalezneme v mnoha významných dokumentech. Příkladem prvních zmínek o náboženské svobodě je Augšpurský říšský a konfesní mír z roku 1555, který dovolil měšťanům, duchovenstvu a šlechtě (poddaným nikoliv) emigrovat z důvodu náboženského přesvědčení, přičemž stanovil, že pán určité země může zvolit pro své území konkrétní náboženství a poddaní se musí řídit principem „čí země, toho

¹⁷ Korán (5:3): „*Bůh zakázal vám jediné zdechliny, krev, vepřové maso a to, co bylo zasvěceno někomu jinému než Bohu...*“; též Korán (6:145), věnující se způsobu zabíjení zvířete.

¹⁸ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 315.

¹⁹ Čl. 6 Deklarace OSN o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře.

víra“²⁰. Dalším příkladem je Vestfálský mír z roku 1648, jenž byl obdobou míru augšpurského, avšak rozšířený na území celé Evropy.²¹ Stále tedy platil výše zmíněný princip, došlo však ke zrovnoprávnění katolíků a luteránů s kalvinisty, jejichž náboženství bylo nově uznáno.²² Zásadní myšlenky týkající se náboženské svobody byly vyjadřovány i v dílech filosofů, například v Dopise o toleranci, který v roce 1685 sepsal anglický filosof John Locke. Jak už je patrné ze samotného názvu díla, autor zde hovoří pouze o náboženské toleranci, nikoliv o rovnoprávnosti.²³

Avšak hlavními dokumenty, které výrazně přispěly k vývoji lidských práv, byly na americkém kontinentu Deklarace nezávislosti USA z roku 1776 a v Evropě francouzské Prohlášení práv člověka a občana z roku 1789, později nazývané jen „Deklarace lidských práv“. Tento dokument byl silně inspirován dříve vzniklým americkým vzorem a myšlenky v něm obsažené můžeme považovat za jeden ze základních kamenů nejen pozdější francouzské ústavy, ale především evropské demokracie a ochrany lidských práv a svobod celkově. V souvislosti s náboženskou svobodou bych zmínila článek 10, jež zní: „*Nikdo nesmí být stíhán pro své názory, i náboženské, jestliže jejich projev neporušuje veřejný pořádek stanovený zákonem.*“²⁴ Důležitý je též článek 4, který doplňuje již zmíněné hranice náboženské svobody o ochranu práv ostatních členů společnosti.²⁵

1.2.1 Mezinárodní právní úprava

První významný podnět k zakotvení náboženské svobody na mezinárodní úrovni můžeme spatřit již v roce 1941, kdy tehdejší prezident Spojených států amerických, Franklin Delano Roosevelt, pronesl ke Kongresu významnou řeč.

²⁰ BARTOŇ, Michal, Jan KRATOCHVÍL, Martin KOPA, Maxim TOMOSZEK, Jiří JIRÁSEK a Ondřej SVAČEK. *Základní práva*. Praha: Leges, 2016. Student (Leges). ISBN 978-80-7502-128-1. s. 329.

²¹ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 257.

²² MOROZOVÁ, Helena. Svoboda vyznání a její limity. *Právní prostor* [online]. 9. 2. 2017 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ustavni-pravo/svoboda-vyznani-a-jeji-limity>.

²³ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 34.

²⁴ Čl. 10 Prohlášení práv člověka a občana.

²⁵ Čl. 4 Prohlášení práv člověka a občana: „*Výkon přirozených práv člověka má hranice tam, kde začíná právo ostatních členů společnosti užívat svých vlastních práv.*“

V tomto projevu zmínil potřebu uzákonění čtyř svobod²⁶, kterými byly svoboda slova a projevu, svoboda vyznání, svoboda od hladu²⁷ a svoboda od strachu.²⁸ Když Amerika vstoupila do války, symbolizovaly výše zmíněné svobody naději pro válkou znavené a vyčerpané lidi, protože věděli, že bojují za svobodu.²⁹ Tyto myšlenky, které pramení převážně z reakce na druhou světovou válku, a zločiny proti lidskosti páchané v jejím průběhu, se staly základem pro zakotvení lidských práv jako takových, když byly znovu vyjádřeny v Deklaraci Spojených národů v roce 1942 a následně i ve Všeobecné deklaraci lidských práv a svobod z roku 1948.

Dokumenty na mezinárodní úrovni můžeme následně rozdělit na dokumenty přijaté v rámci Organizace spojených národů mající nejširší rozsah a poté na dokumenty na regionální úrovni, kterým se budu věnovat v následující podkapitole.

1.2.1.1 Právní úprava Organizace spojených národů

V rámci Organizace spojených národů je bezpochyby nejvýznamnější již zmíněná Všeobecná deklarace lidských práv a svobod (dále jen „Deklarace“), i přesto, že nebyla přijata jako právně závazný dokument, ale pouze jako nezávazný právní nástroj, tedy rezoluce. Je tvořena preambulí a třiceti články, z nichž pro tuto práci je klíčový článek 18 nazvaný „Svoboda svědomí a náboženství“. Článek je tvořen pouze jednou větou, která v sobě obsahuje jak absolutní právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství (tzv. *forum internum*), tak právo projevovat své náboženství (tzv. *forum externum*) a nakonec i právo změnit své náboženství nebo víru (tzv. právo na proselytismus), které například v později přijatém Mezinárodním paktu o občanských a politických právech z roku 1966 výslovně stanoveno není. Mezi další články Deklarace související s náboženskou svobodou můžeme zařadit článek 2, který zakazuje diskriminaci mimo jiné na základě náboženství, politického nebo jiného smýšlení, dále článek 26, věnující se právu na vzdělání, které musí „*napomáhat k vzájemnému porozumění, snášenlivosti, a přátelství mezi všemi národy*“

²⁶ SCHABAS, William A. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford University Press, 2015. s. 483.

²⁷ „*Freedom from want*“ je někde překládáno též jako svoboda od nedostatku.

²⁸ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 38.

²⁹ President Franklin Roosevelt's Annual Message (Four Freedoms) to Congress (1941). *National archives* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress>.

*a skupinami rasovými i náboženskými.*³⁰ Nakonec i článek 29, který stanovuje meze lidských práv, kdy každý může být ve svých právech omezen pouze zákonem a z důvodu, „aby bylo zajištěno uznání a dodržování práv a svobod ostatních lidí a aby se vyhovělo spravedlivým požadavkům morálky, veřejného pořádku a obecného blaha v demokratické společnosti.“³¹

Následně byly v roce 1966 Valným shromážděním OSN přijaty dva významné pakty – Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které představují podrobnější rozpracování Deklarace a obsahují mnohem širší výčet práv a svobod. Tyto dokumenty již jsou právně závazné, tudíž musely být podepsány členskými státy a předány k ratifikaci, díky čemuž vešly v platnost až 10 let po jejich schválení, tedy v roce 1976.³² Jejich vzniku předcházelo mnoho studií, z pohledu náboženské svobody je však potřeba zmínit studii z roku 1959, o diskriminaci v oblasti náboženských práv a praktik³³, která mimo jiné obsahovala 16 základních pravidel důležitých pro dosažení náboženské svobody.

Pro účely této práce je však podstatnější Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (dále jen „MPOPP“), který je, jak říká Daniel Spratek, v podstatě „jedinou univerzální mezinárodní smlouvou, která se týká náboženské svobody a obsahuje zároveň i nástroje k implementaci.“³⁴ Fakt, že se jedná o propracovanější zakotvení náboženské svobody, než nalezneme v Deklaraci, poznáme již pouhým pohledem na stavbu článku 18, který se i zde taktéž věnuje svobodě vyznání. Zatímco v Deklaraci byla náboženská svoboda formulována v jedné větě, MPOPP ji rozpracoval do čtyř odstavců. První odstavec je v podstatě opis znění celého článku 18 Deklarace, až na zmínku o možné změně náboženství či víry, která zde chybí. Výslovně je tedy chráněno pouze *forum internum* a *forum externum*. V druhém odstavci nalezneme zákaz donucování k vyznávání nebo přijetí náboženství či víry a třetí odstavec určuje meze, jež Deklarace stanovila samostatně v článku 29. Vzhledem k tomu, že jsou tato omezení již zařazena přímo pod příslušným článkem, je zde i specifikováno, že se vztahují pouze na svobodu projevu náboženství, neboť svoboda mít náboženství je neomezená.

³⁰ Čl. 26 Všeobecné deklarace lidských práv.

³¹ Čl. 29 Všeobecné deklarace lidských práv.

³² PAVLÍČEK, Václav a Helena HOFMANNOVÁ. *Občanská a lidská práva v současné době*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-51-3. s. 20.

³³ U. N. Doc. E/CN.4/Sub.2/200/Rev.1.

³⁴ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 42.

Poslední odstavec se věnuje právu rodičů na náboženskou a morální výchovu dětí dle svého přesvědčení. K náboženské svobodě se vztahují i jiné články MPOPP, například druhý odstavec článku 20 zakazující vyzývání k náboženské nenávisti³⁵, článek 27 věnující se ochraně náboženských menšin³⁶ anebo článek 4, který říká, že od článku 18 se nelze odchýlit ani v případě mimořádné situace, v rámci které je ohrožen život národa.

Jak již bylo výše zmíněno, MPOPP obsahuje i implementační nástroje, mezi které patří zprávy Výboru pro lidská práva³⁷ (dále jen “Výbor“), který kontroluje plnění závazků členských států plynoucích z MPOPP. Výbor je nezávislý orgán a skládá se z 18 odborníků volených ze státních příslušníků smluvních stran. Jeho úkolem je prostudování zpráv států o přijatých opatřeních v souvislosti s tímto paktem a následné vypracování vlastních zpráv a obecných připomínek ke stranám paktu.³⁸ Podstatně významnějším mechanismem jsou oznámení, jež mohou podávat jednotlivci, „kteří si stěžují, že se stali oběťmi porušení některého z práv stanovených v Paktu státem, který je smluvní stranou Paktu“³⁹ na základě Opčního protokolu k MPOPP.

V souvislosti s tématem této práce bych zmínila případ *Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu*⁴⁰, ve kterém Výbor shledal porušení náboženské svobody stěžovatelky, jež byla vyloučena z univerzity z důvodu svého veřejného vyjadřování příslušnosti k islámskému náboženství. Slečna Hudoyberganova byla studentkou a zároveň praktikující muslimkou, tudíž se i na univerzitu oblékala v souladu s principy svého náboženství a nosila muslimský šátek hidžáb. To jí však bylo následně zakázáno a stanoveno, že pokud svůj šátek neodloží, bude ze školy vyloučena. Po její neúspěšné obraně před vnitrostátními soudy a po podání stížností k dalším institucím (parlamentu, prezidentu, Nejvyššímu soudu a ombudsmanu), podala stížnost k Výboru pro lidská práva pro

³⁵ Čl. 20 odst. 2 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech: „*Jakákoli národní, rasová nebo náboženská nenávist, jež představuje podněcování k diskriminaci, nepřátelství nebo násilí, musí být zakázána zákonem.*“

³⁶ Čl. 27 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech: „*Ve státech, kde existují etnické, náboženské nebo jiné jazykové menšiny, nebude jejím příslušníkům upíráno právo, aby spolu s ostatními příslušníky menšiny užívali své vlastní kultury, vyznávali a projevovali své vlastní náboženství nebo používali svého vlastního jazyka.*“

³⁷ Čl. 28 a čl. 40 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech.

³⁸ PAVLÍČEK, Václav a Helena HOFMANNOVÁ. *Občanská a lidská práva v současné době*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-51-3. s. 103.

³⁹ Čl. 1 Opčního protokolu k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech.

⁴⁰ Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 5. 11. 2004, ve věci *Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu*, oznámení č. 931/2000.

porušení jejich práv stanovených MPOPP. Výbor usoudil, že „svoboda projevat své náboženské vyznání zahrnuje právo nosit na veřejnosti oděv, který je v souladu s vírou nebo náboženstvím jednotlivce. Dále rozhodl, že bránit osobě v nošení náboženského oděvu na veřejnosti nebo v soukromí může představovat porušení čl. 18 odst. 2, který zakazuje jakýkoli nátlak, který by narušoval svobodu jednotlivce mít nebo přijmout náboženství. Připomněl však, že svoboda projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení není absolutní a může podléhat omezením, která jsou stanovena zákonem a jsou nezbytná k ochraně veřejné bezpečnosti, pořádku, zdraví nebo morálky nebo základních práv a svobod jiných (čl. 18 odst. 3 MPOPP).“⁴¹ Podstatným argumentem v tomto případě bylo, že stát (Uzbekistán) neuvedl žádný konkrétní důvod, pro který by omezení uložené stěžovateli bylo podle jeho názoru nezbytné ve smyslu článku 18 odst. 3 MPOPP.⁴² V tomto případě tedy došlo k vítězství náboženské svobody jednotlivce nad zájmem státu, což, jak uvidíme dále, je jeden z mála vítězných případů, které si ještě představíme.

Dalším významným dokumentem v rámci OSN, zaměřeným na náboženskou svobodu, je Deklarace OSN o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře z roku 1981. Jak je již z názvu patrné, jedná se opět o deklaraci, tedy o nezávazný dokument, který měl být sice přijat i jako úmluva, avšak z důvodu složitosti a obsáhlosti tématu k tomu nakonec nedošlo.⁴³ Ač se na této deklaraci začalo pracovat již v roce 1962, tedy ve stejné době, kdy započaly i práce na obou výše zmíněných mezinárodních úmluvách (schválených následně v roce 1966), byla přijata až devatenáct let poté. Je tvořena rozsáhlou preambulí a pouze osmi články, přičemž první článek je vymezen podobně jako článek 18 MPOPP, až na absenci přijetí či změny náboženství. Výslovně zakotvuje tedy pouze svobodu vyznání a svobodu projevu náboženství.⁴⁴ Články 2 až 4 se týkají možné diskriminace, článek 5 se věnuje právům dítěte a rodičů a článek 6 obsahuje další svobody, nebo též různé vnější projevy náboženství, které jsou zahrnuty v právu na svobodu myšlení, svědomí, náboženství nebo víry.

⁴¹ Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 5. 11. 2004, ve věci Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu, oznámení č. 931/2000, paragraf 6.2.

⁴² Tamtéž.

⁴³ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 272.

⁴⁴ Čl. 1 odst. 1 Deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře.

Posledním dokumentem na úrovni OSN, který zde zmíním, je závazný výklad článku 18 MPOPP nazvaný Obecný komentář Výboru pro lidská práva č. 22 z roku 1993, který díky svému podrobnému a obsáhlému rozboru tohoto článku v podstatě nahrazuje chybějící závaznou úmluvu o odstranění všech forem nesnášenlivosti.⁴⁵

Za zmínku stojí ještě speciální orgán zřízený Komisí OSN pro lidská práva, který měl podporovat cíle výše zmíněné deklarace o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře, hlavně z důvodu její nezávadnosti.⁴⁶ Tento orgán, zvláštní zpravodaj OSN pro svobodu náboženství a přesvědčení, je tvořen nezávislým odborníkem, kterého volí Rada OSN. Mezi jeho povinnosti patří identifikace stávajících a nově vznikajících problémů v oblasti ochrany práva, jakož i vydávání doporučení, jak tyto problémy řešit.

Mezi hlavní orgány OSN patří i Mezinárodní soudní dvůr sídlící v Haagu, který však řeší spory pouze mezi členskými státy a nedává jednotlivcům možnost k podání stížnosti. Z tohoto důvodu není podstatné se jím blíže zabývat.

1.2.2 Regionální právní úprava

Na regionální úrovni se setkáme s mnoha organizacemi, které doplňují úpravu lidských práv stanovenou OSN a díky svým kontrolním mechanismům ji i mnohdy překonávají. Pro tuto práci nejdůležitější a zároveň i nejrozsáhlejší a nejpracovanější úpravu nalezneme na evropské úrovni. Postupně se budu věnovat zakotvení náboženské svobody pouze v rámci Rady Evropy a Evropské unie (dále jen „EU“), i přesto, že existují i další organizace, které se této problematice věnují, např. Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (dále jen „OBSE“). Na závěr se jen povrchově dotknu dokumentů přijatých Africkou unií, organizacemi vzniklými na Arabském poloostrově a zakotvení náboženské svobody v Americe, neboť s ohledem na téma práce není podstatné se jimi více zabývat.

⁴⁵ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 47-48.

⁴⁶ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 273.

1.2.2.1 Právní úprava Rady Evropy

Rada Evropy je mezinárodní organizací, která stejně jako Společnost národů a následně její nástupkyně, Organizace spojených národů, reagovala na hrůzy světové války potřebou vytvoření podobné organizace, avšak pouze na evropské úrovni.⁴⁷ Byla založena v roce 1949 deseti zakladatelskými státy a nyní je tvořena již 47 státy, což z ní činí opravdu téměř celoevropskou organizaci.

Nejvýznamnějším dokumentem pro tuto práci je bezesporu Evropská úmluva o lidských právech (dále jen „Úmluva“ nebo „EÚLP“) z roku 1950, jejíž předlohou byla Všeobecná deklarace lidských práv. Jejím účelem bylo především zajistit, aby lidská práva a svobody byly nejen zakotvené v určitém dokumentu, ale následně, na rozdíl od Deklarace, i právně závazné a vynutitelné. Z tohoto důvodu Úmluva vytváří soudní mechanismus, díky kterému se může každá fyzická osoba, nevládní organizace nebo skupina jednotlivců považujících se za oběti v důsledku porušení práv přiznaných Úmluvou domáhat své ochrany před mezinárodním soudem, Evropským soudem pro lidská práva (dále jen „Soud“ nebo „ESLP“).⁴⁸ Samotná Úmluva je určitým základem, který byl postupem času doplňován dodatkovými protokoly a rozšiřován speciálními smlouvami (např. Evropskou úmluvou o předcházení mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání z roku 1987 apod.) a judikaturou výše zmíněného Soudu, jež svými rozhodnutími dotváří evropský standard ochrany lidských práv.⁴⁹ Ve své knize Daniel Spratek vyzdvihuje a popisuje jeden z interpretačních postupů Úmluvy, doktrínu dynamické evolutivní interpretace, podle které je Úmluva „pokládána za ‚živý právní nástroj‘, který je nutno interpretovat v kontextu změn, které nastávají v oblasti společenských a mravních postojů, jakož i technologického rozvoje.“⁵⁰ Díky této doktríně i v podstatě „starý“ text Úmluvy z roku 1950 může být stále aktuální a přizpůsobený současným podmínkám.

V původním znění článku 19 Úmluvy byla pravomoc rozhodovat stížnosti svěřena dvěma orgánům, a to Evropské komisi pro lidská práva, která však rozhodovala především o přijatelnosti stížností a podávala předběžná a nezávislá

⁴⁷ HUBÁLKOVÁ, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika: judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva*. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-417-x. s. 9.

⁴⁸ Čl. 34 Evropské úmluvy o lidských právech (dále jen „EÚLP“).

⁴⁹ PAVLÍČEK, Václav a Helena HOFMANNOVÁ. *Občanská a lidská práva v současné době*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-51-3. s. 109.

⁵⁰ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 63.

vyjádření ke věci, a Evropskému soudu pro lidská práva, v té době nestálému soudnímu orgánu. V roce 1998 byl článek 19 změněn dodatkovým protokolem č. 11 a tato pravomoc přešla pouze na jediný a stálý soudní orgán, Soud.⁵¹ Z důvodu neustálé zahlcenosti Soudu byl sepsán dodatkový protokol č. 14, jež vytvořil institut samosoudce, který může sám odmítat nepřijatelné stížnosti. K již třem zavedeným důvodům nepřijatelnosti, které jsou nyní obsaženy v článku 35 Úmluvy⁵², přidal další, tedy že stěžovatel musí utrpět podstatnou újmu.⁵³ Posledním orgánem stojící za zmínku je Výbor ministrů, jehož úkolem je především dohled nad výkonem rozsudku a od platnosti protokolu č. 14 má i pravomoc zahájit řízení před soudem v případě, že se stát nechce rozsudku podřídit.⁵⁴

Právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zakotveno v článku 9 Úmluvy, kde je rozděleno do dvou odstavců. Jak už můžeme tušit, první odstavec vymezuje *forum internum* stejně jako Deklarace, obsahuje též i právo na změnu náboženství nebo víry a také *forum externum*, svobodu projevat své vyznání. Toto právo je přiznáno každému, tedy všem osobám pod jurisdikcí Úmluvy. Pro tuto práci je však podstatnější odstavec druhý, který obsahuje možné omezení náboženské svobody. To se stejně jako v MPOPP vztahuje pouze na svobodu projevu. Jak říká Daniel Spratek, „*stát má právo i povinnost omezit tuto svobodu, jestliže svými projevy závažně narušuje práva druhých nebo ohrožuje jiné aspekty společenského řádu.*“⁵⁵ Je však nutné zkoumat, zda je takový zásah přípustný. K tomu je třeba si odpovědět na tři otázky:

1. Je zásah stanovený zákonem?
2. Sleduje legitimní cíl?
3. Je v demokratické společnosti nezbytný?

⁵¹ HUBÁLKOVÁ, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika: judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva*. Linde, 2003. ISBN 80-7201-417-x. s. 13.

⁵² Čl. 35 EÚLP: Není přijatelná, pokud nedošlo k vyčerpání všech vnitrostátních opravných prostředků ve lhůtě čtyř měsíců ode dne, kdy bylo přijato konečné rozhodnutí, individuální stížnost je anonymní nebo v podstatě stejná jako stížnost již předtím Soudem projednávaná, je neslučitelná s ustanoveními Úmluvy, zjevně neopodstatněná nebo zneužívající právo podat stížnost.

⁵³ BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010. 384 s. Teoretik. ISBN 978-80-87212-42-4. s. 147-148.

⁵⁴ PAVLÍČEK, Václav a Helena HOFMANNOVÁ. *Občanská a lidská práva v současné době*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-51-3. s. 114-115.

⁵⁵ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 95.

Pokud nebude na všechny otázky odpovězeno „ano“, tedy nebudou-li splněny všechny podmínky kumulativně, dojde k porušení článku 9 odst. 2 Úmluvy. Právě tato porušení budou následně důkladně probrána ve třetí kapitole této práce.

S náboženskou svobodou úzce souvisí i další články Úmluvy, např. článek 2 prvního dodatkového protokolu⁵⁶, který zakotvil nové právo – právo na vzdělání ve shodě s náboženským přesvědčením, dále článek 14 – zákaz diskriminace (pouze ve vztahu k právům a svobodám přiznaných Úmluvou), v návaznosti na to byl 12. dodatkovým protokolem z roku 2000 zaveden všeobecný zákaz diskriminace (ve vztahu ke všem právům přiznaných zákonem). Za zmínku stojí také článek 15, který můžeme porovnat s již zmíněným článkem 4 MPOPP, kdy se oba věnují možnosti odstoupení od závazků v případě mimořádného ohrožení, přičemž odstavec druhý článku 4 MPOPP vyjmenovává mezi svobodami, od kterých nelze odstoupit, i svobodu náboženskou, Úmluva nikoliv.⁵⁷

Úmluva obsahuje zakotvení stejných práv jako Mezinárodní pakt o občanských a politických právech na úrovni OSN, zatímco práva obsažená v Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech stanoví Evropská sociální charta z roku 1961. Tato charta je velice důležitým dokumentem co se týče základních lidských práv, avšak v souvislosti s náboženskou svobodou ji není třeba více rozvádět.

1.2.2.2 Právní úprava Evropské unie

Na rozdíl od všech dříve zmíněných organizací, Evropská unie byla původně vytvořena převážně z důvodů ekonomických, nikoliv hlavně z důvodu ochrany lidských práv. Dokonce až do roku 2000 neobsahovala žádný dokument týkající se výslovně lidských práv. Z tohoto důvodu se nebudu podrobněji zabývat historií a vznikem samotné Evropské unie, nýbrž zmíním pouze Listinu základních práv EU (dále jen „Listina EU“) a její zakotvení náboženské svobody. To nalezneme v článku 10, který je rozdělen do dvou odstavců, přičemž první opět kopíruje obecné vymezení práva na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání⁵⁸ (*forum internum*, *forum externum* i právo na změnu),

⁵⁶ Čl. 2 Dodatkového protokolu č. 1 k Evropské úmluvě o lidských právech z roku 1952.

⁵⁷ SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1. s. 67.

⁵⁸ Čl. 10 odst. 1 Listiny základních práv EU je doslovně převzat z čl. 9 odst. 1 Evropské úmluvy.

zatímco druhý odstavec se věnuje výhradě svědomí, přesněji právu odmítnout vojenskou službu z důvodu svědomí. Tato výhrada představuje určitý vnitřní morální konflikt se zákonem předepsaným jednáním, čímž nadřazuje morální zákon nad zákon právní.⁵⁹

Evropská unie následně přijala mnoho právních předpisů, které prosazují rovnost v různých oblastech života. Podobně jako EÚLP, i antidiskriminační legislativa EU odůvodňuje možná omezení, pokud jsou stanovená vnitrostátními právními předpisy, která „*jsou v demokratické společnosti nutná pro udržení veřejného pořádku a předcházení trestným činům, pro ochranu zdraví a pro ochranu práv a svobod druhých.*“⁶⁰

Mezi související články poté můžeme uvést článek 14 (právo na výchovu a vzdělání), článek 21 zakazující jakoukoliv diskriminaci a článek 22, který říká, že „*Unie respektuje kulturní, náboženskou a jazykovou rozmanitost.*“⁶¹

1.2.2.3 Právní úprava Ameriky, Afriky a Arábie

K nejstarším dokumentům zakotvujícím náboženskou svobodu patří bezpochyby ještě americké dokumenty, např. Deklarace Spojených národů z roku 1942 či Americká deklarace práv a povinností člověka z roku 1948. Dokumenty Africké unie i muslimských organizací jsou naopak poněkud novější, neboť ani samotné organizace se nepyšní tak dlouhou historií, jako např. OSN či Rada Evropy. Pro tuto práci je vhodné zmínit už jen dokumenty přijaté v Arábii, kterými je vázáno Turecko, o němž bude následně blíže pojednáváno. Těmi jsou Všeobecná islámská deklarace lidských práv přijatá Islámskou radou v roce 1981, Arabská charta lidských práv z roku 1994, přijatá Ligou arabských států, která byla následně v roce 2004 reformována a taktéž Káhirska deklarace lidských práv v islámu z roku 1990, kterou vytvořila Organizace islámské spolupráce. Mnoho muslimských zemí, které podepsaly výše zmíněné deklarace, naopak nepodepsaly Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN. Důvodem jsou značné rozdíly mezi těmito deklaracemi, přičemž dohody v rámci OSN jsou z pohledu muslimských států často v rozporu s islámskými hodnotami. Na rozdíl od dohod OSN a evropských dohod o lidských právech, dokumenty o lidských právech přijaté

⁵⁹ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 273.

⁶⁰ Čl. 2 odst. 5 Směrnice Rady č. 2000/78/ES ze dne 27. 11. 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání.

⁶¹ Čl. 22 Listiny základních práv a svobod Evropské unie (dále jen „Listina EU“).

muslimskými zeměmi nebo islámskými organizacemi výslovně odkazují na Boha a islámské právo. Islámská deklarace lidských práv např. zdůrazňuje nadřazenost islámského práva tím, že prosazuje zásady nediskriminace na základě rasy, barvy pleti, pohlaví, původu a jazyka, ale nezmiňuje náboženství. Svoboda náboženského vyznání je zde zaručena podle článků 10 a 13, kdy článek 13 zakládá „Právo na svobodu náboženského vyznání“, ale na rozdíl od mezinárodních a evropských nástrojů v oblasti lidských práv dokument vůbec nepředpokládá právo nevěřit.⁶² Arabská charta lidských práv zase potvrzuje zásady Charty OSN, Všeobecné deklarace lidských práv, MPOPP a odkazuje též na Káhírskou deklaraci o lidských právech v islámu, ale zároveň tvrdí, že svou legitimitu odvozuje od islámského práva šaría. Nakonec, článek 10 Káhírské deklarace je v rozporu s článkem 18 Všeobecné deklarace lidských práv, když říká, že: *„Islám je náboženství skutečné nezkažené přirozenosti. Je zakázáno využívat jakékoli formy nátlaku na člověka nebo zneužívat jeho chudoby a nevzdělanosti k tomu, aby přešel od jednoho náboženství k druhému nebo k ateismu.“*⁶³ Tento článek omezuje možnost změny náboženství, která by v rámci náboženské svobody měla být zaručena.

1.2.3 Česká právní úprava

V české právní úpravě se náboženské svobodě věnuje především Listina základních práv a svobod. Svoboda vyznání je zde rozdělena hned do dvou článků. Článek 15 se skládá ze tří odstavců, z nichž první opět vychází z Úmluvy a věnuje se vymezení *fora interna*. Druhá věta tohoto odstavce stanovuje i právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání, ovšem pod tímto právem musíme rozumět i možnost změnit jakékoliv přesvědčení, postoj nebo názor, tedy i nenáboženský.⁶⁴ Druhý odstavec zaručuje svobodu vědeckého bádání a umělecké tvorby, s čímž se ve článku věnující se náboženské svobodě v této práci setkáváme poprvé. Poslední odstavec se stejně jako Listina EU zabývá výhradou svědomí.⁶⁵

⁶² Piatti-Crocker, Adriana and Tasch, Laman. *Unveiling the Veil Ban Dilemma: Turkey and Beyond*. s. 20. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol13/iss3/2>.

⁶³ Čl. 10 Káhírské deklarace lidských práv v islámu.

⁶⁴ BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010. 384 s. Teoretik. ISBN 978-80-87212-42-4. s. 329.

⁶⁵ Čl. 15 odst. 3 LZPS: *Nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním. Podrobnosti stanoví zákon.*

Podstatnější je pro nás tedy až druhý článek týkající se svobody vyznání, článek 16, který zní: „*Každý má právo svobodně projevat své náboženství nebo víru buď sám nebo společně s jinými, soukromě nebo veřejně, bohoslužbou, vyučováním, náboženskými úkony nebo zachováváním obřadu.*“⁶⁶ Toto znění je nám již známé, proto není překvapením, že i naše Listina obsahuje možnosti omezení svobodného projevu, neboť se jedná o právo relativní. Znění omezující klauzule opět vychází z Úmluvy a MPOPP a stanoví téměř totožné podmínky, tedy že: „*Výkon těchto práv může být omezen zákonem, jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo práv a svobod druhých.*“⁶⁷ Další dva odstavce tohoto článku se věnují církvím a výuce náboženství na státních školách.

1.3 Náboženský symbol

Vzhledem k tomu, že se práce věnuje konkrétnímu omezení projevu náboženské svobody spojenému s muslimským zahalováním, je potřeba si ještě definovat muslimský šátek jako náboženský symbol.

Definovat pojem náboženský symbol obecně není jednoduchou záležitostí, neboť může mít mnoho interpretací. Podle manuálu, který vytvořila Rada Evropy v roce 2008, jde o jakýsi „objekt náboženské úcty“, což však zahrnuje široké spektrum podob.⁶⁸ Může být znázorněn hmotnými symboly, mezi které patří např. náboženské texty, obrazy, sochy, místa či určité budovy spojené s výkonem náboženství. Pro tuto práci jsou však důležitější symboly sloužící jako viditelná manifestace náboženské identity osoby, které sice nemají takový náboženský význam jako výše zmíněné, ale o to více se dostávají do konfliktu, neboť přímo demonstrují osobní příslušnost k náboženskému vyznání, tedy ukazují, kým člověk je.⁶⁹ Podstatné je, jaký význam je symbolu většinovou společností přisuzován. Význam, na rozdíl od smyslu symbolu⁷⁰, je určován lidmi a to jak těmi, kteří symbol uznávají, neboť jim umožňuje projevat své

⁶⁶ Čl. 16 odst. 1 LZPS.

⁶⁷ Čl. 16 odst. 4 LZPS.

⁶⁸ EVANS, Malcolm D. *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas*. Strasbourg: Council of Europe: M. Nijhoff Publishers, 2009, 240 s. ISBN 978-90-04-17274-6.

⁶⁹ DĚKANOVSKÁ, Kateřina. *Náboženské symboly a náboženská svoboda v sekulární Evropě*. Acta Universitatis Carolinae Iuridica. 2016, 11-21. s. 15.

⁷⁰ Smysl symbolu je důvod, proč symbol existuje, symbol ho má sám o sobě, aniž by mu ho lidé museli přisoudit.

náboženství, tak lidmi nevěřícími.⁷¹ Znáмым křesťanským symbolem je křížek, pro sikhy je tímto symbolem turban a plnovous, židé se vyznačují nošením jarmulky a nakonec asi aktuálně nejkontroverznějším symbolem je muslimský oděv, který může mít mnoho podob, od pouhého šátku zakrývající vlasy po celotělový hábit.

Ačkoliv šátky symbolizující náboženství nejsou spojeny pouze s islámem, ale byly nošeny i v rámci křesťanství či judaismu, zaměřím se nyní pouze na symbol muslimského šátku. V každém případě je důležité si uvědomit, že samotný šátek není symbolem náboženství. Na rozdíl od výše zmíněných symbolů, jako je např. křížek, šátek je pouze druhem oblečení, je to doplněk, který mohou nosit nejen ženy, ale i muži z různých důvodů. Může být využit jako pokrývka hlavy před agresivním sluncem, ochrana obličeje před silným větrem nebo deštěm, jako módní doplněk ke společenskému oděvu apod. Důležité tedy je, jaký význam šátku přisuzujeme. V rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu, známého jako *Kopftuch*⁷², byla vyjádřena tato myšlenka: „Šátek není, na rozdíl od křesťanského kříže [...], sám o sobě náboženským symbolem. Srovnatelného působení se mu dostává teprve v souvislosti s osobou, která jej nosí a jejím chováním.“⁷³ Pokud bychom se zaměřili přímo na muslimský šátek, neboli hidžáb, je téměř jisté, že mu náboženský význam přisoudíme. Mnozí si právě muslimský šátek pojí s útlakem žen, nerovností pohlaví či jinou diskriminací žen, které ho nosí. V evropském prostředí bývá ještě ztotožňován s výrazem neúcty k demokratickým hodnotám a neochoty se začlenit do společnosti.⁷⁴ Avšak opak může být pravdou. Vždy půjde o osobní důvod konkrétní ženy se zahalovat. Tento důvod samozřejmě může pramenit z příslušnosti k určitému náboženství, ale nemusí to být pravidlem. Některé ženy berou šátek jen jako tradici, kterou rády dodržují, některé ho nosí z praktických důvodů, některé se v něm prostě jen mohou cítit pohodlně a bezpečně. Více se těmto důvodům a pohledům na zahalování budu věnovat v následující části.

⁷¹ DĚKANOVSKÁ, Kateřina. Náboženské symboly a náboženská svoboda v sekulární Evropě. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 2016, 11-21. s. 13.

⁷² Rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu ze dne 24. 9. 2003, sp. zn. 2 BvR 1436/02.

⁷³ BOBEK, Michal. „Desatero v soudní síni nevyvššíš, tvář svoji šátkem nezahalíš“ aneb náboženské symboly ve veřejném prostoru. *Právní fórum*, 2005, č. 12. s. 461-473.

⁷⁴ AGHA, Petr. Muslimské šátky v evropském veřejném prostoru. *Právník*. 10/2015, 785-800. s. 786.

1.3.1 Náboženství

Nemůžeme si definovat náboženský symbol, aniž bychom představili náboženství jako takové. Ani tento pojem však není nijak jednoduché definovat. Pokoušela se o to celá řada vzdělců jako starověký Cicero, ale i významní myslitelé 18. a 19. století – Gottlieb Fichte, Émile Durkheim, Immanuel Kant, Max Weber či Sigmund Freud. Obecně lze říci, že se jedná o vztah člověka k něčemu, co jej přesahuje, o vizi nadpřirozeného světa existujícího nad či vedle světa přirozeného, o víru v něj a přesvědčení o závislosti na tomto světě.⁷⁵ Ač není etymologie pojmu náboženství zcela jasná, pochází pravděpodobně z latinského *religio*. To bylo dle Lactantia odvozeno od slova *religo*, neboli „znovu svázat“, přičemž náboženství pak představuje svázanost člověka s Bohem, svazek, z něhož plyne zbožnost.⁷⁶ Český pojem náboženství vychází ze slova „nábožný“, ve spojení s člověkem tedy ten, kdo dává najevo svoji víru, člověk zbožný, bohabojný.⁷⁷

Pojem náboženství tak, jak jej dnes známe a používáme, se plně rozvinul až v 18. a 19. století spolu se vznikem religionistiky, vědní disciplíny zabývající se náboženstvím. Tímto pojmem se začalo zabývat mnoho francouzských osvícenců a již zmíněných filozofů, kteří se pokusili pojem náboženství definovat. V současné době můžeme vybírat z mnoha různých pojetí náboženství, např. filosofického, sociologického, teologického či psychologického.

Například dle filosofa Fichteho je náboženství poznání, které „*objasňuje člověka sobě samému, odpovídá na nejvyšší otázky, které vůbec mohou být nadneseny a přináší tak člověku dokonalou jednotu se sebou samým a skutečné posvěcení mysli.*“⁷⁸ Francouzský sociolog Durkheim byl zase toho názoru, že se jedná o systém víry a praktik vztahujících se k posvátnému, které své stoupence sjednocují v určité morální společenství – církvi.⁷⁹ William Jones, jeden ze zakladatelů psychologie náboženství, naopak označoval všechny filosofické a teologické koncepce tzv. druhotnou nadstavbou, neboť základním zdrojem

⁷⁵ Náboženství. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/N%C3%A1bo%C5%BEnstv%C3%AD>.

⁷⁶ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80-86473-43-0, s. 13.

⁷⁷ Náboženství. *Sociologická encyklopedie* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/N%C3%A1bo%C5%BEnstv%C3%AD>.

⁷⁸ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80-86473-43-0, s. 19.

⁷⁹ Tamtéž, s. 24.

náboženství je dle něj nejhlubší pocit, který určuje to, co osoba uctívá jako boha a náboženství tedy vzniká v samotné emocionální sféře psychiky jednotlivce.⁸⁰ Podobných definic náboženství existuje obrovské množství, avšak domnívám se, že pro účely této práce je takovéto nastínění pojmu náboženství dostačující.

⁸⁰ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80-86473-43-0, s. 26.

2 Problematika zahalování na veřejnosti

V předchozí části jsem představila různé druhy náboženských symbolů, ale jak již je ze samotného názvu práce patrné, budu se zabývat především problematikou zahalování na veřejnosti. Proto je potřeba si představit jednu z hlavních příčin zahalování, která pramení z příslušnosti k islámskému náboženství. Jelikož obsahem této práce není komplexní pojednání o náboženství, přesněji o islámském náboženství, nebudu se věnovat historii jeho vzniku ani postupnému vývoji, ale pokusím se jen stručně nastínit určité informace, převážně z oblasti práva, které je dobré znát pro lepší orientaci v dané problematice.

2.1 Islám a jeho právní systém

Islámské náboženství vzniklo v 7. století n. l. na Arabském poloostrově, čímž se stalo nejmladším světovým náboženstvím.⁸¹ Za zakladatele islámu je považován prorok Mohamed, kterému Bůh údajně vyjevil Korán, posvátnou knihu muslimů.⁸² Korán je tvořen 114 *súrami* (dále jen „kapitoly“), které obsahují více než 6200 *ájí* (dále jen „verše“). Každá kapitola je různě dlouhá, nejkratší tvoří pouze tři verše, nejdelší naopak 286. I přesto, že obsahuje kromě právních veršů i verše politické, sociální, morální a náboženské, je řazen mezi primární pramen islámského práva a pravidla v něm stanovená mají význam nejvyšších norem.

Jelikož je Korán především knihou svatou, neboť z celkových 6236 veršů se jich pouze 500 týká práva, musíme si představit ještě jiná díla. Další důležitou knihou vedle Koránu je sunna. Ta obsahuje prorokovy osvědčené morální a právní výroky, popisuje jeho jednání v určitých situacích, jeho skutky, pohledy či mlčení. Tyto výroky se nazývají *hadíthy* a rozvíjejí a doplňují části legislativy zakotvené v Koránu. Z tohoto důvodu je sunna považována za neoddělitelnou část Koránu, bez níž by nemohlo dojít k jeho správnému pochopení.⁸³ Vzhledem k tomu, že *hadíthy* vyprávěli Mohamedovi společníci dalším muslimům a ti je zase vyprávěli dále, docházelo k pochybnostem ohledně jejich pravdivosti, neboť se často objevovaly i *hadíthy* protichůdné. Z toho důvodu museli muslimští právníci

⁸¹ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2003. 172 s. ISBN 80-86473-43-0. s. 131.

⁸² Slovo muslim znamená „poddaný“ nebo „podřízený“ Bohu.

⁸³ LAURENT, Annie. *Islám: pro ty, kdo o něm chtějí mluvit, ale zatím o něm mnoho nevědí*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7566-077-0. s. 25.

vytvořit výběr hadíthů, který hierarchicky roztrídili, čímž vznikly hadíthy svaté, dobré, slabé a nemocné. Mezi nejvíce spolehlivé hadíthy patří dva svazky z celkových šesti, jež sestavili al-Bucháří a Muslim.⁸⁴ Příkladem hadíthu, který je zaměřený na zahalování žen, může být hadíth právě Ala Bucháří, jež říká: „*Muhammad je požádán, zda je správné, aby mladá žena opustila svůj dům bez závoje. On odpověděl: „Měla by se sama přikrýt rouškou.“*“⁸⁵

Následně byly tyto výroky rozpracovány muslimskými právníky, čímž vznikla tzv. islámská právní věda neboli *fiqh*⁸⁶. Islámští učenci zvaní *ulamá* ovšem nemohli právo sami tvořit, mohli pouze vykládat výše zmíněné zdrojové texty a tímto vyvozováním konkrétních pravidel z Koránu či sunny vzniklo islámské právo zvané šaría. Rozdílem mezi touto interpretační činností, které se říká *idžtihád*, a primárními prameny (Koránem a sunnou) je ten, že primární prameny nebyly od dob Mohameda nijak měněny ani doplňovány, přičemž *idžtihád* značí vývojový proces, který zajišťoval pružnost islámu v souvislosti se stále se měnícími společenskými i historickými podmínkami.⁸⁷

Slovo šaría znamená cestu, přesněji řečeno „správnou cestu“, kterou by měli lidé následovat, neboť jako jediná vede k Alláhovi.⁸⁸ Šaría muslimům ukládá, co mohou a co naopak nemohou dělat. Velice tedy záleží na faktu, kdo ony „právní normy“ interpretuje. Ze samotného textu Koránu totiž jednoznačně neplyne povinnost zahalování obličejů žen, proto se odborníci domnívají, že tyto normy vznikly až pozdějším výkladem textu.⁸⁹ Právníci, kteří výklad prováděli (převážně se jednalo o muže) od počátku považovali zahalování žen za povinnost, proto definovali části těla, které musí být zakryty a taktéž věk, od kterého ženy musí takto zahaleny chodit. Tím se dostáváme k tradici zahalování, která bude blíže rozvedena v následující části.

⁸⁴ LAURENT, Annie. *Islám: pro ty, kdo o něm chtějí mluvit, ale zatím o něm mnoho nevědí*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7566-077-0. s. 101.

⁸⁵ Hadíth Al Bucháří (6:321)

⁸⁶ *Fiqh* v překladu znamená chápání, poznání či uvědomění.

⁸⁷ OSINA, Petr. Sekundární prameny islámského práva. *Právní prostor* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/sekundarni-prameny-islamskeho-prava>.

⁸⁸ LAURENT, Annie. *Islám: pro ty, kdo o něm chtějí mluvit, ale zatím o něm mnoho nevědí*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7566-077-0. s. 95.

⁸⁹ DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2003. 172 s. ISBN 80-86473-43-0. s. 137.

2.2 Tradice zahalování

Jak již bylo jednou řečeno, Korán se o samotném zahalování žen příliš nezmiňuje. O ženách pojednává dvěma způsoby, a to zaprvé v souvislosti jejich vztahu s Bohem, zadruhé určuje předpisy pro jejich každodenní jednání.⁹⁰ V prvním případě hledí na ženy jako mužům rovné, což je patrné z třicáté třetí kapitoly třicátého pátého verše, jehož úryvek říká: „*Muslimové, muslimky, věřící muži a věřící ženy, poslušní a poslušné, pravdomluvní a pravdomluvné, trpěliví a trpělivé [...] těm všem Bůh věru připravil odpuštění i odměnu nesmírnou.*“⁹¹ Z těchto slov plyne, že onen ráj není stvořen pouze pro muže a poukazuje na duchovní rovnost obou pohlaví.

Islámská právní věda ovšem rozlišuje tři základní kategorie lidí podle rozsahu jejich právní způsobilosti. Těmi jsou svobodní muslimové, otroci a nevěřící. Pouze svobodný muslim, který je dospělý a duševně zdravý, je plnoprávný. Dospělost nastává dosažením puberty, někdy přesně stanoveno dosažením patnácti let. Avšak pokud jde o svobodnou muslimku, nestojí na stejné úrovni jako svobodný muslim. K některým úkonům není oprávněna vůbec, od některých je naopak osvobozena.⁹² Toto postavení se v Koránu objevuje již ve čtvrté kapitole, která je nazvaná „Ženy“. Zde je uvedeno, že muži zaujímají postavení nad ženami.⁹³ To se projevuje především v manželství, kde má žena podstatně méně práv a muž ji může i bít při její neposlušnosti. Dále pokud se manželé chtějí rozvést, muži mají opět výhodu, neboť ženy se mohou rozvést pouze z přesně stanovených důvodů, které následně musí odsouhlasit soudce. Příkladem těchto důvodů může být mužova impotence, šílenství, některé choroby nebo neschopnost muže ženu uživit.⁹⁴

Avšak někteří tvrdí, že v případě výše zmíněného verše, uvedeného v úplném znění v poznámce pod čarou, velice záleží na výkladu. Právě v otázce

⁹⁰ HILLENBRAND, Carole. *Islám: historie, současnost a perspektivy*. Vydání první. V Praze: Paseka, 2017. 301 stran. ISBN 978-80-7432-685-1. s. 215.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Šesté, opravené vydání. Praha: Vyšehrad, 2015. ISBN 978-80-7429-598-0. s. 123.

⁹³ Korán (4:34): „*Muži zaujímají postavení nad ženami proto, že Bůh dal přednost jednomu z vás před druhými, a proto, že muži dávají z majetků svých (ženám). A ctnostné ženy jsou pokorně oddány a střeží skryté kvůli tomu, co Bůh nařídil střežit. A ty, jejichž neposlušnosti se obáváte, varujte a vykažte jim místa na spaní a bijte je! Jestliže vás jsou však poslušny, nevyhledávejte proti nim důvody! A Bůh věru je vznešený, veliký.*“

⁹⁴ KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Šesté, opravené vydání. Praha: Vyšehrad, 2015. ISBN 978-80-7429-598-0. s. 129.

mužské nadřazenosti bývá argumentováno, že onen verš má vyjadřovat fakt, že muž je od přírody fyzicky silnější, a tudíž má větší zodpovědnost týkající se ekonomické podpory a ochrany žen.⁹⁵ Tomuto výkladu nahrává i hadíth, ve kterém prorok Mohamed zodpovídal otázku, jaké povinnosti má muž vůči manželce: „*Abys ji živil stejně, jako živiš sebe, abys ji šatil, jako šatíš sebe, abys ji nikdy neuhodil do tváře ani neponížil a aby ses jí nestránil, ledaže by to bylo doma.*“⁹⁶ Z těchto slov naopak vyplývá, že žena má právo na stejnou životní úroveň jako muž.

Jelikož nás zajímá hlavně problematika zahalování, musíme nahlédnout do veršů, které určují pravidla každodenního života. Základ tradice zahalování nalezneme v dvacáté čtvrté kapitole, jejíž třicátý verš se týká mužů a říká jen, že mají střežit svá pohlaví.⁹⁷ Ovšem třicátý první verš, který je směřován na ženy a má být odrazem verše předcházejícího, je poněkud konkrétnější: „*A řekni věřícím ženám, aby cudně klopily zrak a střežily svá pohlaví a nedávaly na obdiv své ozdoby kromě těch, jež jsou viditelné. A nechť spustí závoje své na řadra svá.*“ Následně také vyjmenovává, kdy ženy zahaleny být nemusí, přesněji v či přítomnosti: „*A nechť ukazují své ozdoby jedině svým manželům nebo otcům nebo tchánům nebo synům nebo synům svých manželů nebo bratrům nebo synům svých bratrů či sester anebo jejich ženám anebo těm, jimž vládne jejich pravice, nebo služebníkům, kteří nemají chůlce, anebo chlapcům, kteří nemají pojem o nahotě žen.*“⁹⁸

Poté se v padesátém devátém verši třicáté třetí kapitoly⁹⁹ snaží vysvětlit, že jde především o ochranu žen ve společnosti, neboť závoj má vyjádřit skromnost a odlišit svobodné ženy od otrokyň.¹⁰⁰ Korán tedy předepisuje určité principy zahalování, přímo však nezmiňuje žádnou povinnost být zahaleny ani míru či přesný popis tohoto zahalení.

⁹⁵ FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 96.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Korán (24:30): „*Řekni věřícím, aby cudně klopili zrak a střežili svá pohlaví – a to je pro ně čistší, vždyť Bůh dobře je zpraven o všem, co konají.*“

⁹⁸ Korán (24:31).

⁹⁹ Korán (33:59): „*Proroku, řekni manželkám svým, dcerám svým i věřícím ženám, aby přitahovaly k sobě své závoje! A toto bude nejvhodnější k tomu, aby byly poznány a nebyly uráženy. A Bůh je odpouštějící, slitovný.*“

¹⁰⁰ NASR, Seyyed Hossein. *The Study Quran: A New Translation and Commentary*. HarperCollins, 2015, 4417 s. ISBN 978-0-06-112588-1. s. 2284.

Jak už bylo výše zmíněno, další důležitou knihou je sunna obsahující prorokovy osvědčené morální a právní výroky. Právě v sunně je zmíněn pojem *awra*, který popisuje zakrytí takto: „*Pokud jde o ženu, awra zahrnuje celé tělo, včetně vlasů, kromě obličeje (od kořínků vlasů až po spodní stranu brady a od jednoho spánku k druhému), také ruce a nohy (po Achillovu šlachy).*“¹⁰¹ Toto zahalování je od žen požadováno od puberty (od chvíle první menstruace)¹⁰² a jakmile se žena dostane do přechodu, má povoleno s ním přestat.¹⁰³

2.3 Způsoby zahalování

I přesto, že v práci nejčastěji využívám pouze pojem „šátek“ či obecně „zahalení“, rozhodla jsem se krátce představit i ostatní způsoby zahalování.

Nejčastěji zastoupený, a nejvíce využívaný, způsob zahalení je hidžáb. Je to zároveň jediný druh zahalování, který je zmíněn již v Koránu, tudíž ho můžeme považovat za pojem nadřazený ostatním, který v podstatě může vyjadřovat jakoukoli formu zahalení. Dnes se však pod tímto pojmem rozumí převážně šátek zakrývající vlasy a krk muslimek, nejčastěji nošený ženami žijícími v Evropě. Hidžáby bývají vyráběny z různých látek, v různých stylech a s různými vzory či barvami. Možná i díky jejich variabilitě a možnosti kombinování jsou právě tím nejrozšířenějším způsobem zahalování.

Druhým nadřazeným pojmem, který se naopak pojí se zahalením celého těla, je džilbáb. Ten představuje volný oděv, který je silný a zakrývá ženské tvary. Džilbáb může mít různé formy, přičemž zmíním ty nejnámější, jako je burka, nikáb, abája či čádor.

Nejvíce konzervativním a zároveň kontroverzním způsobem zahalení je burka. Ta zakrývá nejen celé tělo, ale i tváře a často i oči. Nosí se na běžné oblečení. Před oči mají ženy pouze mřížku nebo ztenčenou látku, aby samy viděly, ale před veřejností byly skryty. V řadě islámských zemí je dokonce z bezpečnostních důvodů zakázána. Tento způsob zahalení byl po ženách v letech 1996-2001 vyžadován v Afghánistánu, kde bylo v té době u moci islamistické

¹⁰¹ LAURENT, Annie. *Islám: pro ty, kdo o něm chtějí mluvit, ale zatím o něm mnoho nevědí*. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7566-077-0. s. 121.

¹⁰² Hadíth Abú Dawúd (31:4104): *"Alláhův prorok řekl: slyš, když žena dosáhne věku menstruace, není vhodné, aby zobrazovala její části těla kromě toho a toho, a on ukázal na obličej a na ruce."*

¹⁰³ Korán (24:60): *„A není hříchem pro starší ženy, které již nemají naději na sňatek, jestliže odloží své oděvy, aniž ovšem staví na odív ozdoby své. Však zdrží-li se toho, bude to pro ně vhodnější. A Bůh je slyšící, vševědoucí.“*

hnutí Tálibán. Poměrně nedávno, v půlce srpna roku 2021, se však Tálibán dostal zpět k moci dobytím hlavního města Kábul a postupně začíná opět vyžadovat nošení burek, s čímž však dost žen nesouhlasí a začíná protestovat.

S burkou bývá často zaměňován nikáb. Na rozdíl od burky, nikáb je pouze závoj, který zakrývá ústa, nos, ale oči nechává odkryté. Bývá kombinován s abájou, což je ona zbývající část oděvu, popř. s čádorem, dlouhým pláštěm, jež ženu taktéž kompletně zahaluje, nezakrývá však obličej. Čádor též nemá otvory na ruce ani zapínání a tím pádem musí být vpředu přidržován rukama, čímž téměř ztrácí výhodu „pohodlnosti“. Nejvíce rozšířený je čádor v Íránu.

Posledním, trochu zvláštním druhem zahalení, jsou burkini, celotělové plavky, které vznikly spojením slov burka a bikini.¹⁰⁴

2.4 Důvody zahalování

Důvody zahalování mohou být rozděleny podle mnoha kritérií. Mohou to být důvody vyplývající ze zvyklostí, tedy jak se na zahalování hledí s ohledem na tradice, dále subjektivní důvody samotných žen, mužů nebo okolí a také důvody vyplývající z toho, o jakých oblastech světa zrovna mluvíme, zda jde o země typicky muslimské nebo o státy evropské. V rámci posledního rozdělení představím Írán a Turecko, dvě muslimské země s odlišným ústavním zakotvením náboženství a různými zákonnými úpravami možnosti zahalování. Vzhledem k tomu, že se k těmto zemím budu i nadále v této práci vracet, věnuji jim podstatně více prostoru. Důvody evropských zemí zde nemohu plně obsáhnout, proto se zaměřím pouze na Českou republiku a nastíním pohled na zahalování jejích občanů.

Pokusím se tedy zachovat určitou systematiku a tyto důvody zahalování rozeberu právě v pořadí, které jsem nyní naznačila. Je však ještě potřeba zmínit, že neexistuje žádné pravidlo, které by např. říkalo, že všechny ženy mají na zahalování stejný názor nebo že ve všech muslimských státech platí stejná pravidla založená na stejných argumentech. Je tomu právě naopak. Proto nyní nastíním většinové názory, které se často opakovaly během mého studování této problematiky.

¹⁰⁴ KUTKA, Petr. Burka, hiždáb, nikáb - poznáte rozdíl?. *Světoběžník.info* [online]. 10. 8. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://svetobeznik.info/burka-hidzab-nikab-poznate-rozdil/>.

2.4.1 Důvody vyplývající ze zvyklostí

Jak již bylo zmíněno, ženy měly být zahaleny hlavně proto, aby nevystavovaly na veřejnosti ostatním mužům své „ozdoby“. Tím je tedy myšleno jejich tělo, obličej a vlasy, které jsou vnímány jako symbol sexuality. Tyto části měly být chráněny před muži, před jejich pohledy, jejich chtíčem, zahalení mělo být znakem cudnosti. Pro ženy byl tedy závoj jakýmsi štítem proti mužským pohledům a symbolem tzv. „správné muslimky“, což také souvisí se slušností, důstojností a skromností. Závoj měl vyjádřit, že žena nestojí o zbytečnou pozornost, obdiv či lichocení. Ženy měly totiž především zůstat doma a starat se o rodinu. Platilo pravidlo, že rodinu řídí matka, ale navenek vládne muž. Právě proto i pokud šlo o výchovu dětí, chlapci byli posíláni do škol, neboť čím vyššího vzdělání dosáhli, tím lepší práci s vyšším platem si později mohli najít. Naopak dcery byly dokonce dříve považovány za méněcenné, neboť je to právě syn, kdo se jednou musí postarat o staré rodiče, nikoliv dcera. Dcera se měla pouze vdát do jiné, nejčastěji rodiči vybrané rodiny, tudíž byla od malička nucena zůstat doma, učit se domácím pracím, neboť to je to jediné, co později využije.¹⁰⁵

Postupem času však v některých zemích docházelo k nespokojenosti, neboť zahalování začalo být považováno za znak diskriminace žen a jejich nerovného postavení vedle mužů. Jak již bylo zmíněno výše, dívky neměly stejný přístup ke vzdělání jako chlapci. Dokonce ani nebylo zvykem, že by ženy pracovaly. Ačkoliv někde byly ženy rády, že pracovat nemusí, někde naopak pracovat chtěly a to jim umožněno nebylo. Právě s tímto postojem byl symbol závoje také spojován. S nemožností vlastní volby vzdělání, zaměstnání, způsobu života. Z tohoto důvodu začala vznikat různá feministická hnutí, která se snažila „osvobodit“ ženy z pod závoje, který symbolizoval útlak žen.

2.4.2 Důvody subjektivní

Ani pohled samotných žen není tak jednoznačný. I zde se totiž setkáváme s názory jak pro, tak proti zahalování. Při psaní této kapitoly jsem využívala knihu *Závoj a džíny – Ženy v islámském světě*, která mi poskytla mnoho různých pohledů na zahalování. Kniha je tvořena 14 příběhy, jež sepsaly kromě samotné autorky Magdaleny Frouzové i ostatní novinářky, které měly možnost se osobně setkat s ženami z různých států, jejichž příběhy vypráví.

¹⁰⁵ FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 14.

Prvním důvodem zahalování je pocit bezpečí a anonymity, který díky němu žena získává. Tento pocit je někdy spojen s reakcí okolí, protože ostatní často tíhnou k vytváření předsudků a k pomlouvání žen, jež se nechtějí zahalovat a působí tak „lacině“. Hlavně dříve se jednalo o nejčastější argument pro zahalování. Pro rodinu byla dívčina čest to nejceněnější. Magdalena Frouzová ve své knize říká, že: „*Když je muž budižkničemu, slaboch nebo hlupák, nebo když je naopak rváč, surovec a chlípnič, a dokonce i když někoho zabije, není to pro rodinu taková rána, jako když se dívka nechová dostatečně cudně.*“¹⁰⁶ Z tohoto úryvku vyplývá, jak důležitý pro rodinu i pro samotné ženy byl (a možná někdy i stále je) názor okolí. Dá se tedy říci, že výše popsaný důvod neznačí dobrovolné rozhodnutí žen, ale spíše jejich obavy z předsudků a reakcí okolí.

Další možností poté je, že se ženy zahalují dobrovolně a rády, neboť díky tomu je společnost soudí podle jejich vzdělání a kvalifikace, nikoliv podle jejich vzhledu.¹⁰⁷ Závoj není totiž pouze znamením, že je žena věřící muslimkou, ale i symbolem, že chce dobrovolně hájit své kulturní a náboženské tradice. Tyto ženy jsou na své náboženství pyšné a chtějí ho prezentovat.¹⁰⁸ S tímto postojem se často setkáváme u muslimek v zemích, kde je zahalování zakázáno, což jsou většinou právě evropské země, jako Francie, Belgie apod. Po dlouhou dobu byly ženy odrazovány od zahalování též v Turecku, kde se často setkávaly s diskriminací právě v souvislosti s výkonem práce. Ženy zde bývaly propouštěny ze svých zaměstnání nebo nebyly na určitá místa vůbec přijaty, pokud chodily zahalené. Následně byl v Turecku zaveden i oficiální zákaz zahalování, který byl před nedávnem zrušen. Více se o této zemi rozepíši v následující části, zaměřené na rozdíly v pohledech na zahalování v muslimských zemích.

Další ženami zmiňovanou výhodou je pohodlí. Podle příběhu Pavly Jazariové, která vyprávěla o svém setkání s muslimskou novinářkou Jusrou v Pákistánu, je konkrétně nošení burky velmi pohodlné. Jusra vysvětlila, že „*burka se nikdy neodhrne, vítr ji neodfoukne, žena se nemusí bát, že cizí muž*

¹⁰⁶ FROUZOVÁ, Magdalena. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 15.

¹⁰⁷ Why do Muslim women wear a hijab?. *The Conversation* [online]. 15. 1. 2019. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://theconversation.com/why-do-muslim-women-wear-a-hijab-109717>.

¹⁰⁸ FROUZOVÁ, Magdalena. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 25.

*uvidí něco nepatřičného, jako například vlasy.*¹⁰⁹ Pro ni osobně však zahalení nepředstavuje pouze pohodlí, ale především vzorné chování.

Tomuto tématu se věnují i mnohá feministická hnutí, mezi nimiž taktéž nepanuje shoda. Některá se kloní na stranu argumentu, že zahalení znamená útlak žen, jiná naopak zastávají názor, že jde o svobodu rozhodování, tedy šátek nemusí nutně znamenat „zlo“. Jak už bylo dříve zmíněno, některé ženy považují šátek za symbol, jež jim dodá vážnosti ve společnosti a vnitřní spokojenosti s ohledem na hrdé reprezentování jejich příslušnosti k náboženství a tradicím, které uznávají.

2.4.3 Důvody z pohledu muslimských států

Neméně podstatným hlediskem je skutečnost, v jaké části světa se nacházíme. Ani pod toto rozdělení nemůžeme přiřadit jasnou odpověď. Pohled na zahalování žen se liší nejen podle toho, zda pochází z pokrokové či spíše konzervativní země, ale záleží i na tom, zda žijí ve velkém městě či na vesnici, pochází z bohaté či chudé rodiny, která je spíše tradiční nebo naopak moderní anebo zda jsou jejich rodiče vzdělaní.¹¹⁰ Blíže se budu věnovat dvěma zemím, a tedy Íránu, který spolu se Saudskou Arábií představuje stát s povinným zahalováním, a proti tomu stojícímu Turecku, kde i přes fakt, že dle aktuálních statistik až 99,8 % obyvatel jsou muslimové vyznávající islám¹¹¹, bylo dlouho zahalování zakázáno a až před nedávnem došlo k opětovnému povolení. Dostáváme se zde tedy k zákonným důvodům, které vyplývají přímo z práva, islámského či státního.

2.4.3.1 Důvody pramenící z teokratického uspořádání Íránu

Příkladem tradiční muslimské země, kde je zahalování přímo nakázáno zákonem, je Írán. Stalo se tak po islámské revoluci roku 1979, kdy nošení oděvu v souladu s islámskou tradicí bylo nejprve doporučeno, následně, v roce 1980, se stalo povinným ve vládních a veřejných úřadech a v roce 1983 se již hidžáb stal nutností pro všechny ženy v Íránu, i „nemuslimky“ a „neobčanky“. Tato povinnost je zde dokonce i vymáhána, a to zvláštním zřízeným orgánem –

¹⁰⁹ FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 82.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 13.

¹¹¹ The World Factbook: Turkey. CIA [online]. 14. 3. 2022. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey/>.

mravnostní policií. Ta je může uvěznit na dobu od 10 dnů až do 2 měsíců, uložit pokutu od 50 000 do 500 000 rijálů¹¹² nebo dokonce potrestat 74 ranami bičem.¹¹³

Jak zmiňuje na svých internetových stránkách organizace Amnesty International¹¹⁴: „I v případě, kdy si ženy zakryjí vlasy šátkem, mohou být mravností policií považovány za osoby, které nedodrží zákon, pokud například ukazují několik pramenů vlasů nebo je jejich oblečení vnímáno jako příliš barevné nebo přiléhavé. Existuje nespočet příběhů o tom, jak mravnostní policie fackovala ženy přes obličej, mlátila je obušky a házela je do policejních dodávek kvůli tomu, jak jsou oblečené.“¹¹⁵ V posledních několika letech se v Íránu formovalo hnutí proti zákonům o nuceném zahalování, v rámci něj ženy, dívky, ale často i muži postávají na veřejných místech, tiše, a přitom mávají svými šátky. Součástí tohoto hnutí nejsou pouze ženy, které se zahalovat nechtějí, ale právě i muži nebo ženy, které se zahalují dobrovolně a rády, čímž vyjadřují názor, že zahalování je o volbě. Jde o právo ženy vybrat si, co si vezme na sebe, bez obav z obtěžování, násilí, výhrůžek a uvěznění. V reakci na tyto tiché protesty bylo mnoho žen, dívek i mužů zatčeno a uvězněno, někteří byli dokonce mučeni a bičováni. Amnesty International zastává názor, že „*dělat zločince ze žen a dívek, které odmítají nosit hidžáb, je extrémní forma diskriminace. Zákony o nuceném zahalování porušují celou řadu práv, včetně práv na rovnost, soukromí a svobodu projevu a přesvědčení. Tyto zákony nakonec ženy a dívky ponižují a zbavují je jejich důstojnosti a vlastní hodnoty.*“¹¹⁶ Na svých stránkách popisuje příběhy žen, které se takto postavily zákonu a nyní jsou ve vězení. Příkladem může být Vida Movahed, zvaná jako „*The Girl of Enghelab Street*“ nebo „*Girl of Revolution*

¹¹² V přepočtu se nejedná o velkou částku, neboť 1 íránský rijál se aktuálně (březen 2022) rovná 0,00053 české koruny, jde tedy o pokutu v rozmezí 26-264 Kč.

¹¹³ Čl. 638 knihy č. 5 islámského trestního zákoníku Íránské islámské republiky: „*Kdo se na veřejných prostranstvích a cestách otevřeně dopustí harām (hříšného) činu, kromě trestu stanoveného pro tento čin, bude potrestán odnětím svobody na dva měsíce nebo až 74 ranami bičem; a spáchají-li čin, který není trestný, ale porušují veřejnou opatrnost, budou potrestáni pouze odnětím svobody na deset dnů až dva měsíce nebo až 74 ranami bičem. Ženy, které se objeví na veřejných místech a silnicích bez islámského hidžábu, budou odsouzeny k deseti dnům až dvěma měsícům vězení nebo pokutě od padesáti tisíc do pěti set rijálů.*“ Dostupné z: <https://iranhrdc.org/islamic-penal-code-of-the-islamic-republic-of-iran-book-five/#5>.

¹¹⁴ Amnesty International je mezinárodní hnutí, které má v současné době 10 milionů členů a sympatizantů ve více než 150 zemích a regionech. Bojuje proti bezpráví a nesvobodě a usiluje o dodržování lidských práv po celém světě.

¹¹⁵ Iran: Abusive forced veiling laws police women's lives. *Amnesty* [online]. 28. 5. 2019. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2019/05/iran-abusive-forced-veiling-laws-police-womens-lives/>.

¹¹⁶ Iran: Abusive forced veiling laws police women's lives. *Amnesty* [online]. 28. 5. 2019. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2019/05/iran-abusive-forced-veiling-laws-police-womens-lives/>.

*Street*¹¹⁷, tedy žena, která v roce 2017 v podstatě započala tyto protesty, neboť si na ulici v Teheránu sundala svůj šátek, kterým začala mávat.¹¹⁸ Následovaly ji další a další ženy, videa s těmito poklidnými protesty se začala šířit internetem a ženy byly postupně zatýkány. Vida Movahedi měla dokonce nárok na podmíněčné propuštění a byla také mezi několika vězni, kterým prezident¹¹⁹ udělil milost u příležitosti 40. výročí revoluce z roku 1979, ale vězeňské orgány milost odmítly provést a Vidu propustit.

V roce 2017 byla též hnutím „*My Stealthy Freedom*“ spuštěna kampaň „*White Wednesday*“¹²⁰, která vyzývá muže a ženy, aby nosili bílé závoje, šátky nebo náramky, aby dali najevo svůj nesouhlas s povinným kodexem nuceného zahalování. Zakladatelka hnutí, novinářka a aktivistka Masih Alinejad, o této kampani řekla: *"Tato kampaň je určena ženám, které dobrovolně nosí závoj, ale nesouhlasí s myšlenkou vnucovat jej ostatním. Mnoho zahalených žen v Íránu také považuje povinné zahalování za urážku. Tím, že pořizují videa, jak nosí bílou, mohou tyto ženy také dávat najevo svůj nesouhlas z donucení."*¹²¹ Masih využívá své svobody v exilu ve Spojených státech k zesílení protestu ve své domovské zemi, Íránu, a s pomocí sociálních sítí¹²² je hlasem milionů íránských žen. Jako jedna z disidentských íránských novinářů dostává i nadále výhrůžky smrti od íránského režimu, přičemž někteří její kolegové byli dokonce uneseni a zabití.

V souvislosti s těmito protesty bych ještě zmínila jméno Nasrín Sotúdeh, prominentní íránské právničky v oblasti lidských práv, která byla v březnu roku 2019 odsouzena k 33 letům ve vězení a 148 ranám bičem, některé zdroje uvádí 38 let, avšak pětiletý trest si odpývá už od roku 2018 na základě jiného obvinění. Takový trest dostala i díky svému povolání, neboť jako advokátka zastupovala i ostatní ženy zatčené za protesty, díky čemuž nakonec čelila sedmi obviněním a dle íránského trestního zákoníku¹²³ je v případě více jak 3 obvinění možné

¹¹⁷ V překladu „Dívka z ulice Enghelab“ nebo „Dívka z Revoluční ulice“.

¹¹⁸ RAHIMI, Fatima. *Írán dnes: žena má právo si zvolit, jak se bude oblékat*. Deník Referendum [online]. 5. 3. 2018. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/27180-iran-dnes-zena-ma-pravo-si-zvolit-jak-se-bude-oblekat>.

¹¹⁹ Ájatolláh Sajjid Alí Chameneí – duchovní vůdce a 3. prezident Íránu.

¹²⁰ V překladu hnutí „Moje tajná svoboda“ a kampaň „Bílá středa“.

¹²¹ KASANA, Mehreen. *Why This One Video Of A Woman Protesting In Iran Is Going Viral*. *Bustle* [online]. 4. 1. 2018. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bustle.com/p/what-is-white-wednesday-iran-women-are-fighting-for-the-freedom-to-dress-how-they-want-7767786>.

¹²² Na sociální síti instagram má aktuálně (březen 2022) 6,5 milionů sledujících.

¹²³ Čl. 134 knihy č. 1 islámského trestního zákoníku Íránské islámské republiky.

zvýšit trest nad maximální hranici.¹²⁴ Následně Evropský parlament vyzval Írán, aby přestal kriminalizovat práci aktivistek za práva žen, a zopakoval svou výzvu úřadům země, aby „okamžitě a bezpodmínečně“ propustily prominentní právničku v oblasti lidských práv Nasrín Sotúdeh a spolu s ní stovky lidí svévolně zadržených za pokojné uplatňování svých práv na svobodu názoru a projevu, včetně demonstrantů, novinářů, pracovníků sdělovacích prostředků, politických disidentů, umělců, spisovatelů, obránců lidských práv, právníků a obhájců práv žen a zdůrazňuje, že až do jejich propuštění musí íránské orgány zaručit jejich fyzické a duševní zdraví. Ve své rezoluci ze 17. prosince 2020 Evropský parlament důrazně odsuzuje svévolné zadržování, odsouzení a nedávný návrat do vězení Nasrín Sotúdeh a vyzývá orgány Íránské islámské republiky, aby ji okamžitě a bezpodmínečně propustily. Podle Evropského parlamentu pro ni toto rozhodnutí íránských orgánů může mít život ohrožující důsledky a dále prodlužuje její svévolné uvěznění v rozporu s íránskými závazky podle mezinárodního práva v oblasti lidských práv. Zároveň také „naléhavě vyzývá íránské orgány, aby zajistily plné provádění Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, jehož je smluvní stranou, a aby zajistily právo všech zadržených na řádný proces a spravedlivý proces, včetně práva být zastoupen advokátem dle vlastního výběru.“¹²⁵ Ve svém 13. bodě „silně podporuje touhy íránského lidu, který chce žít ve svobodné, stabilní, inkluzivní a demokratické zemi, která respektuje své vnitrostátní a mezinárodní závazky v oblasti lidských práv a základních svobod a vyzývá íránské úřady, aby zajistily nezávislé a nestranné vyšetřování všech úmrtí, ke kterým došlo na těchto protestech, všech osob podezřelých z trestní odpovědnosti za zabití demonstrantů a všech případů obětí, které byly vystaveny pokračujícímu násilnému zmizení a mimosoudní popravě.“¹²⁶ Existují zde jasné důkazy, že více než 300 lidí, včetně žen a dětí, bylo v důsledku nepřiměřeného použití síly íránských bezpečnostních složek při protestech v listopadu roku 2019 zabito, další zatčení demonstranti byli mučením donuceni k doznání, následně jim byl uložen trest smrti a k popravě došlo bez vyrozumění jejich právníků nebo rodinných příslušníků.¹²⁷ Evropský soud ve své rezoluci taktéž odsuzuje

¹²⁴ 33 let ve vězení a 148 ran bičem pro Nasrín Sotudiovou. *Amnesty* [online]. 12. 3. 2019. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/pripad/iran-nasrin-sotudiova>.

¹²⁵ Rezoluce Evropského parlamentu o Íránu č. 2020/2914 (RSP), zejména případ laureátky Sacharovy ceny za rok 2012 Nasrin Sotúdeh, bod 8. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2020-0440_EN.html.

¹²⁶ Tamtéž, bod 13.

¹²⁷ Tamtéž, bod Q.

používání trestu smrti jako zbraně politické represe a odstrašujícího prostředku proti pokojným disentním aktivistům za lidská práva, stejně jako amputace, bičování a další kruté a nelidské tresty obsažené v íránském trestním zákoníku, kruté a nelidské podmínky ve vazbě a přiznání získaná mučením. Zároveň vyzývá íránskou vládu, aby vyhlásila okamžité moratorium na všechny probíhající popravy s cílem úplného zrušení trestu smrti.¹²⁸

Írán je muslimskou zemí, jejíž právní systém je založen na islámském právu šaría. Skutečnost, že šaría je primárním zdrojem práva, se projevuje především tím, že zde dochází k vymáhání náboženství, tedy i zahalování, ze strany státu. Přestože je Írán členem OSN a je vázán dodržovat své povinnosti plynoucí z tohoto členství, vztahující se mimo jiné k dodržování lidských práv, velmi často se setkáváme s případy, jak jsem nastínila výše, které dokládají, že Deklarace lidských práv dodržována není.

2.4.3.2 Důvody pramenící ze sekulárního uspořádání Turecka

Zemí, která ještě donedávna vyjadřovala opačný postoj než Írán, je Turecko. Tento stát má také bohatou historii, důležité je však zmínit především ústavní dodatek z roku 1928, kterým tehdejší prezident, Mustafa Kemal Atatürk, odstranil z ústavy z roku 1924 větu: „*Náboženství Tureckého státu je islám,*“ čímž se z Turecka stal oficiálně sekulární stát. Tento pojem bude následně více představen, ale v podstatě se jedná o oddělení náboženství a státu, přičemž v případě tureckého sekularismu jde rovněž o vyjádření tzv. „aktivní neutrality státu“, tedy postoje, jež zahrnuje státní kontrolu a právní regulaci náboženství prostřednictvím Ředitelství pro náboženské záležitosti¹²⁹. Tímto aktem však ještě nedošlo k zakázání nošení šátku a jiných náboženských symbolů, měl pouze přispět k odrazování zahalování na veřejných místech.

První zakázaný symbol se kupodivu nedotkl žen, ale mužů. Nejdříve byl totiž zakázán tzv. fez, tedy krátká, kuželovitá čepice z červené plsti, která byla módní od roku 1826, kdy se stala součástí národního oděvu. Z tohoto důvodu byl následně v roce 1925 přijat tzv. „Kloboukový zákon“, jež nařizoval nošení

¹²⁸ Rezoluce Evropského parlamentu o Íránu č. 2020/2914 (RSP), zejména případ laureátky Sacharovy ceny za rok 2012 Nasrin Sotúdeh, bod 9. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2020-0440_EN.html.

¹²⁹ Někdy též překládáno jako „Direktorát pro náboženské záležitosti“.

klobouků a trestal osoby nosící fez.¹³⁰ Atatürk se snažil především o zrovnoprávnění žen s muži, k čemu velkou měrou přispěl občanský zákoník přijatý v roce 1926. Od té doby se již život obyvatel Turecka neřídil islámským právem a ženy získaly mnohá práva podobná těm mužským, např. došlo k zákazu polygamie, podmínky pro rozvod byly nově pro obě pohlaví stejné a ženy dokonce dostávaly po rozvodu do péče své děti, což dle islámského práva nebylo běžné.¹³¹ Sám prezident ale věděl, že pouhé reformy nemohou dovést ženy k úplné emancipaci, neboť je to právě rodinná tradice, která drží ženy mimo společenský život. Proto se místo oficiálního zakazování rozhodl jít schůdnější cestou, jít pozitivním příkladem. Adoptoval dívky, které následně velice podporoval ve vzdělání a ve volbě zaměstnání, zakládal dívčí školy, čímž přispěl k velkému nárůstu studentek na školách a také vyzdvihoval odívání dle západních trendů, tedy především bez šátků. I přesto byl ale jeho pohled na zahalování velice benevolentní, neboť i jeho žena byla často na veřejnosti fotografována v šátku a sám Atatürk prohlásil, že: „*Náboženské zahalování žen nezpůsobí potíže [...] Tento jednoduchý styl (zahalování hlavy) není v rozporu s morálkou a mravy naší společnosti.*“¹³²

Oficiální zákaz zahalování vztahující se i na ženy byl zaveden až během vojenského převratu v roce 1980, přesněji 22. července 1981. Tento zákaz byl stanoven vyhláškou, jež požadovala, aby „*personál pracující ve veřejných organizacích a institucích a personál a studentky ve státních institucích nosily obyčejné, čisté a moderní oblečení*“ a též, aby „*členové personálu ženského pohlaví a studentky nenosily ve školských zařízeních závoje.*“¹³³ Rok poté byl vydán Úřadem pro vyšší vzdělání oběžník zakazující zahalování hlavy v místech přednášek. Dalším velice důležitým historickým datem je 28. únor roku 1997. V tento den bylo po téměř 9 hodinovém zasedání Národní bezpečnostní rady vytvořeno „Memorandum z 28. února“, jehož nejvýznamnějším výsledkem bylo

¹³⁰ SMITH, Roff. *Why Turkey Lifted Its Ban on the Islamic Headscarf*. National geographic [online]. 12. 10. 2013. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/131011-hijab-ban-turkey-islamic-headscarf-ataturk>.

¹³¹ FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 149-150.

¹³² Memorandum to the Turkish Government on Human Rights Watch's Concerns with Regard to Academic Freedom in Higher Education, and Access to Higher Education for Women who Wear the Headscarf. *Human Rights Watch* [online]. 29. 6. 2004. s. 26. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/legacy/background/eca/turkey/2004/>.

¹³³ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98. bod 36.

např. uzavření mnoha islámských škol nebo zákaz zahalování pro ženy. Šátek byl zakázán ve vládních úřadech, nemocnicích, univerzitách a školách, zákaz se ale vztahoval pouze na studenty, pracovníky a státní zaměstnance. Matka studenta tedy mohla vstoupit do školy zahalená, nemohla by tam však pracovat. U soudu se zákaz týkal také pouze soudců, advokátů a dalších zaměstnanců soudu.¹³⁴ Učitelky byly propuštěny ze svých zaměstnání, pokud si odmítly sundat šátky, a na univerzitách byla zahájena praxe „přesvědčovacích místností“, kde byly studentky v šátcích přesvědčovány, aby si sundaly šátky pod hrozbou vyloučení ze školy. Tento zákaz způsobil, že miliony mladých žen se buď vzdaly svého vzdělání, nebo trpěly při snaze ho řádně získat.¹³⁵

V případě turecké studentky, Leyly Şahin, došlo na univerzitě, na které v té době studovala (rok 1998), k přijetí oběžníku, jež stanovil, že: „*Na základě Ústavy, zákona a vyhlášek a v souladu s judikaturou Nejvyššího správního soudu a Evropské komise pro lidská práva a s resolucemi přijatými univerzitním správním výborem studenti, kteří mají „pokryté hlavy“ (kteří nosí islámskou pokrývku hlavy), a studenti (včetně zahraničních studentů) s plnovousy nesmějí být připuštěni na přednášky, kurzy či semináře.*“¹³⁶ Na základě tohoto oběžníku univerzita stanovila zákaz „*nosit oblečení, které symbolizuje nebo manifestuje náboženství, víru, rasu nebo politické či ideologické přesvědčení.*“¹³⁷ Poněvadž stěžovatelka pocházela z rodiny vyznávající islám a během celého svého studia na této univerzitě (4 roky), nosila do školy šátek, nebyla po vyhlášení oběžníku připuštěna ke zkoušce a následně ani na přednášky. Stěžovatelka nejdříve požadovala zrušení oběžníku tureckými soudy, ale po svém neúspěchu vzdala dokončení studia v Turecku a přestěhovala se do Rakouska. Obrátila se však ještě na ESLP, aby přezkoumal zásah do její svobody vyznání a práva na vzdělání. V souvislosti s tím stěžovatelka tvrdila, že „*podmiňování jejího dalšího studia tím, že se vzdá pokrývky hlavy, a odmítnutí jejího vstupu do vzdělávacích zařízení, pokud se této podmínce nepodrobí, porušilo efektivně a zlovolně podstatu jejího*

¹³⁴ Turkey: Treatment of women who wear headscarves; whether they are denied access to medical care; whether they are denied employment in the private or public sectors (January 2001 - April 2005). *Refworld* [online]. 28. 4. 2005. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.refworld.org/docid/42df61a52f.html>.

¹³⁵ Turkey marks 24 years since Feb. 28 post-modern coup. *Daily Sabah* [online]. 28. 2. 2021. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-marks-24-years-since-feb-28-post-modern-coup/news>.

¹³⁶ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98, bod 5.

¹³⁷ Tamtéž, bod 47.

*práva na vzdělání a učinilo jej neefektivním. To bylo spojeno se skutečností, že jako mladá a dospělá žena s plně rozvinutou osobností a sociálními a morálními hodnotami byla připravena o jakoukoli možnost pokračovat ve svém studiu v Turecku způsobem konsistentním s jejím náboženským přesvědčením.*¹³⁸ Soud však její stížnost zamítl především s odkazem na princip sekularismu a rovnosti, který je právě pro Turecko typický, neboť „v zemi jako Turecko, kde velká většina obyvatel vyznává určité náboženství, lze opatření přijaté na univerzitách, aby se zabránilo určitým fundamentalistickým náboženským hnutím vyvíjet tlak na studenty, kteří toto náboženství nevyznávají, nebo na ty, kteří se hlásí k jinému náboženství, ospravedlnit podle čl. 9 odst. 2 Úmluvy.“¹³⁹ Soud však v tomto případě ještě konstatoval, že „islám je neslučitelný s hodnotami demokracie, tolerance, rovnosti a respektu práv druhých, které jsou vlastní systému Úmluvy.“

Nejen z tohoto důvodu se v Turecku vytvořilo několik feministických hnutí, každé stojící za jiným názorem. Mírnější z nich se snažila o větší začlenění žen do společnosti, o jejich vzdělání, naopak radikálnější feministky kritizovaly vše, včetně státu nebo rodinného života v Turecku, nejčastěji upozorňovaly na domácí násilí a sexuální obtěžování. Proti těmto „západně orientovaným“ feministickým hnutím vzniklo další hnutí, tzv. „muslimské feministky“, které naopak razily heslo: „*Jsme pyšné na to, že jsme muslimky, hlásíme se k tomu a máme právo podle své víry žít, a tedy se i zahalovat.*“¹⁴⁰

Nejvíce diskutovaná otázka se tedy týkala dívek a jejich přístupu ke vzdělání. Organizace Human Rights Watch ve svém memorandu¹⁴¹ adresovanému turecké vládě v roce 2004 zmiňovala mnoho argumentů proti zasahování států do volby náboženského oděvu. Porovnávala situaci v Turecku i s výše zmíněnými zeměmi, tedy Íránem a Saudskou Arábií, kde je zahalování naopak přikázáno. Zastávala názor, že: „*Zákaz šátku ve vzdělávání podkopává individuální autonomii a volbu, což je základní aspekt práv žen, který je také porušován v zemích, kde jsou ženy nuceny nosit hidžáb nebo turban. [...] Plošný zákaz*

¹³⁸ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98, bod 147.

¹³⁹ Rozhodnutí ESLP ze dne 13. 2. 2003, ve věci Refah Partisi (The Welfare Party) a ostatní proti Turecku, stížnost č. 41340/98, 41342/98, 41343/98 a 41344/98, bod 95.

¹⁴⁰ FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1. s. 163.

¹⁴¹ Memorandum to the Turkish Government on Human Rights Watch's Concerns with Regard to Academic Freedom in Higher Education, and Access to Higher Education for Women who Wear the Headscarf. *Human Rights Watch* [online]. 29. 6. 2004. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/legacy/background/eca/turkey/2004/>.

nošení viditelných náboženských symbolů studentů ve školách porušuje svobodu vyznání. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, mimo jiné zdroje mezinárodního práva v oblasti lidských práv, zavazuje státní orgány vyhýbat se nátlaku ve věcech svědomí a státy musí s touto povinností počítat při navrhování školních kodexů oblékání. Země, jako je Írán nebo Saúdská Arábie, které nutí dívky nosit šátky ve školách, tuto zásadu porušují. Stejně tak země, které přijímají plošný zákaz viditelných náboženských symbolů.¹⁴² Dle organizace tedy politika, která nařizuje nebo zakazuje studentům nosit viditelný náboženský oděv, nesplňuje povinnost státu vyhýbat se nátlaku ve věcech náboženské svobody, neboť „šátky nepředstavují hrozbu pro veřejnou bezpečnost, zdraví, pořádek ani morálku a nezasahují do práv ostatních. Nejsou ze své podstaty nebezpečné ani nenarušují pořádek a nepodkopávají výchovnou funkci.“¹⁴³ Dále přiznala, že ale mohou existovat okolnosti, za kterých státní zájmy ospravedlňují regulaci, např. v případě ohrožení zdraví nebo bezpečnosti jednotlivce nebo veřejnosti. Tyto obavy ale nemohou ospravedlnit plošný zákaz.

Následně byl v únoru roku 2008 schválen dodatek k ústavě¹⁴⁴, který zrušil zákaz zahalování na univerzitách, avšak hned pár měsíců poté ústavní soud tento akt anuloval a rozhodl, že zrušení zákazu zahalování by bylo v rozporu s ústavně zakotveným principem sekularismu. V roce 2010 byl však schválen další zákon, který zahalování na univerzitách opět povolil a zatím platí dodnes. Zákaz zahalování na veřejných místech byl zrušen v roce 2013¹⁴⁵ a na středních školách poté v roce 2014¹⁴⁶.

Obě výše uvedené země jsou téměř z 99 % tvořeny obyvatelstvem vyznávající islám. Můžeme však vidět, jak jsou diametrálně odlišné. Zatímco v Íránu mají ženy přikázáno se zahalovat, v Turecku to z důvodu sekularismu měly donedávna zakázáno. V Íránu ženy stále protestují, že se zahalovat nechťejí,

¹⁴² Memorandum to the Turkish Government on Human Rights Watch's Concerns with Regard to Academic Freedom in Higher Education, and Access to Higher Education for Women who Wear the Headscarf. *Human Rights Watch* [online]. 29. 6. 2004. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/turkey/2004/>.

¹⁴³ Tamtéž.

¹⁴⁴ Üniversitelerde özgür dönem bugün başladı. *YeniSafak* [online]. 25. 2. 2008 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.yenisafak.com/gundem/universitelerde-ozgur-donem-bugun-basladi-102055>.

¹⁴⁵ Kamuda başörtüsü yasağı kalktı. *BBC* [online]. 8. 10. 2013 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131008_basortusu.

¹⁴⁶ Ortaokul ve lisede başörtüsü serbest. *Aljazeera* [online]. 23. 9. 2014 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortaokul-ve-lisede-basortusu-serbest?fbclid=IwAR3yBur3dZg3aNIYgwEmoOYKiPPz3Z0FI9krjry_KfxpRW5mv2sZ8eqM5HM.

naopak v Turecku dlouho bojovaly, aby se zahalovat opět mohly. I přesto si ale můžeme povšimnout jednoho společného důvodu – důvodu, na kterém se shodnou oba tábory protestujících žen. Tím je svobodná volba, kterou ženám neumožňoval ani jeden stát. Jak jsem již zmínila, islám výslovně nenakazuje ženám zahalování, často k tomu mají jiný důvod, svůj osobní důvod. Otázkou tedy zůstává, je to opravdu náboženství, které omezuje svobodné rozhodování muslimských žen?

2.4.4 Důvody z pohledu evropských států

Vzhledem k tomu, že v Evropě není islám tolik rozšířen, evokuje v Evropanech pohled na zahalenou ženu často nepříjemné pocity. Právě zde je často vyzdvihován názor, že ženy, které se zahalují, jsou utlačovány svými manžely či rodinami, že nejde o jejich volbu, ba naopak, jsou do zakrývání těla a tváře kýmisi nuceny.¹⁴⁷ I z tohoto důvodu stále více států přistupuje k zavádění zákonů, které takové zahalování zakazují. Prvním státem, jenž zavedl oficiální zákaz, je Francie. Právě i její první argumenty pro zavedení tohoto zákona spočívaly na tzv. „osvobození žen od útlaku“, což je ale zároveň i argument, který následně Evropský soud pro lidská práva při zkoumání legitimacy zákona neshledal dostatečným.¹⁴⁸ Tento zákon, a stručně i zákony následující, blíže rozeberu v další části práce.

Poněvadž zde nemohu představit názory všech evropských států, zaměřím se především na Českou republiku a její pohled na zahalování. Pro většinu českých obyvatel je islám něčím neznámým, něčím, o čem se dobrovolně nikdo nevzdělává a když už, dozví se pouze určité „kuriozity“, které v běžném životě muslimů žijících v Evropě stejně nemají zastání. A když už se lidé rozhodnou najít si na internetu nějaké informace, mezi prvními jim vyskočí nepodložené, často i nepravdivé zprávy, jež pouze rozšiřují jejich nepochopení tohoto náboženství. V mnohých internetových diskuzích a facebookových debatách se objevují lidé, kteří muslimkami opovrhují a nemají pro to ani žádný pádný argument. O důvodu jejich zahalení mnohdy nic neví, ale vypouštějí věty jako: „*Tohle tady nechceme!*“, „*Sundej ten hadr z hlavy*“ nebo „*Jestli tu chceš žít, tak*

¹⁴⁷ ABBASI, Kamila. Muslimské zahalování v Evropě: otázka feminismu a ženské emancipace?. *Právní prostor* [online]. 26. 2. 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/muslimske-zahalovani-v-evrope-otazka-feminismu-zenske-emancipace>.

¹⁴⁸ VĚTROVSKÝ, Jaroslav. *Republika a její příhlávači – několik poznámek k zakazu nošení muslimského šátku ve Francii*.

se přizpůsob našim tradicím.“¹⁴⁹ Řekla bych, že hlavním důvodem pro nepodporování zahalení v Česku tedy spíš nebude vidina útisku zahalených žen, ale především strach z neznámého. Strach z rozpínání uprchlíků, jejich náboženství, jejich kultury a zvyků na našem území. Strach, který narůstá spolu s nárůstem nepravdivých informací, jež se Českem šíří jako lavina. Především na politice strachu je založeno jedno z politických hnutí vedené Tomiem Okamurou, jehož hlavní ideologií je antiislamismus a taktéž velice negativní postoj k imigrantům. Není proto žádným překvapením, že právě hnutí SPD se pokouší o zavedení zákazu islámského zahalování v České republice, přičemž se vůbec netají tím, že tento zákaz má vystupovat pouze proti muslimským ženám.¹⁵⁰ Brojí argumenty o ostatních zemích, které zákony „proti islámu“ zavedly, neboť v těchto zemích muslimové páchají teroristické činy. K tomuto tématu se vrátím ještě v poslední části práce, kde návrh zákona blíže představím.

¹⁴⁹ Internetové diskuze probíhají pod mnoha články týkajícími se českého návrhu zákona na zahalování či zákonů na zahalování v ostatních evropských zemích a je možné je nalézt např. na stránkách: <https://www.seniorparlament.cz/diskuze/je-spravne-aby-zahalovani-tvare-na-verejnem-prostranstvi-bylo-nove-povazovano-za-prestupek> nebo https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/zahalovani-muslimek.A140909_163942_spolecnost_haa/diskuse, popř. pod příspěvky a videi na facebookové stránce „Tomio Okamura – SPD“.

¹⁵⁰ Tomio Okamura: Zákaz zahalování. *SPD* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.spd.cz/tomio-okamura-zakaz-zahalovani/>.

3 Meze náboženské svobody a její možné omezení ze strany státu

V předcházející kapitole vyvstala otázka, kdo je původcem omezování žen v souvislosti se zahalováním. Je to samotné náboženství, rodina nebo vlády států, ve kterých žijí? Jak vlastně stát může zasahovat do náboženské svobody dotyčných? To je otázka, k jejímuž zodpovězení je potřeba si nejprve představit dané státy a jejich vztah k náboženství, potažmo k náboženské svobodě.

3.1 Klasifikace států dle vztahu k náboženství

Jak uvidíme následně v rámci rozboru případů z judikatury, samotný vztah státu k náboženství je mnohdy tím, co rozhoduje. Existuje mnoho modelů, které se různí především rozsahem propojení či naopak mírou odluky státu od náboženství. Za základní rozdělení však můžeme považovat dělení na nábožensky zaměřené a naopak nábožensky neutrální státy, přičemž oba druhy států se dále ještě rozlišují. Neutralita, někdy též nazývaná odluka, bývá podle Jiřího Hoblíka dále dělena na 4 modely a těmi jsou: model laicistický, model koexistence, kooperace a model absolutní odluky.¹⁵¹ Již ze samotných názvů modelů je patrné, jaký přístup k náboženství uplatňují, proto blíže představím pouze modely, jež se objevují v zemích, kterým se tato práce věnuje – tedy Írán, Francie, Turecko a v neposlední řadě Česká republika.

Příkladem nábožensky zaměřeného, nebo též teokratického státu, který je silně spojen s náboženstvím, je již zmíněná Íránská islámská republika. Byla vyhlášena v červnu roku 1979 a kombinuje prvky moderní islámské teokracie s demokracií, neboť zde existují nevolené instituce řízené Nejvyšším duchovním vůdcem vedle institucí volenými lidmi, jako je parlament či funkce prezidenta. Všichni, včetně prezidenta, zde však podléhají náboženským autoritám. Nejvyšší vůdce vykonává ideologickou a politickou kontrolu státu, je vrchním velitelem íránských ozbrojených sil, řídí bezpečnostní služby a mimo jiné též kontroluje justici, státní televizi či rozhlas.¹⁵² Írán je tak příkladem státu, ve kterém je

¹⁵¹ HOBLÍK, Jiří. Odluka není rozloučení. In: ŠIMSA, Martin, ed. *Náboženství a filosofie v sekulární demokracii*. Ústí n. Labem: Filozofická fakulta Univerzity J.E. Purkyně v Ústí n. Labem, 2016. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae. ISBN 978-80-7561-001-0. s. 63-65.

¹⁵² Iran: How a unique system runs the country. *BBC* [online]. 18. 6. 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57260831>.

náboženství plně prolno s politickým systémem, což umožňuje striktnější výklad náboženských předpisů a jejich následnou vymahatelnost. I z těchto důvodů se zde výrazně projevuje nerovnost pohlaví a diskriminace žen ve svobodné volbě.

Druhou možností přístupu státu k náboženství je tedy princip neutrality. Pro tuto práci je obzvláště důležitý především model laicistický či jinak nazývaný sekulární. Tento přístup je přímo v Ústavě zakotven pouze ve dvou evropských zemích, a to Francii a Turecku¹⁵³. Ve Francii je nazýván *laïcité*, přičemž v Turecku se používá výraz *laiklik*. Dle Šimsy je sekulárním státem ten, „jehož základní instituce a právní řád jsou formulovány civilním či laickým jazykem, není určen žádným konkrétním náboženstvím, filosofií, morálkou či etikou.“¹⁵⁴ Vyjadřuje tzv. politický ideál založený na neutralitě státu vůči náboženství, rovnému přístupu k němu a náboženské svobodě. Sekulární stát tedy nepropaguje náboženské myšlenky ani symboly a tím pádem ani nezasahuje do náboženských záležitostí. Existuje ale i pozitivní přístup, který umožňuje zákrok státu v zájmu zajištění konkrétních nezbytných podmínek pro výkon náboženství, v případě, že bude zachován respekt k ostatním náboženstvím.

První evropskou zemí, která tento princip zavedla, byla Francie. Samotný vznik bývá rozdělován na dvě fáze. První je spojována s revolucí v roce 1789, která zrušila monarchii, přerušila těsné pouto mezi církví a státem a podřídila církev politické sféře. Druhá fáze je datována do období Třetí republiky (1875–1905), kdy se jako dominantní ideologická síla znovu objevil sekularismus. V průběhu tohoto období byla přijata řada sekularizačních zákonů, mimo jiné zákony pro školy a nemocnice, zákony zakazující náboženské symboly ve veřejných budovách, státní financování náboženství či přivlastňování si náboženského majetku a požadavek, aby všechna náboženská sdružení byla autorizována státem.¹⁵⁵ První zákon, který zakotvil *laïcité* jako základní princip republiky, byl zákon z roku 1905, jež formálně oddělil církev a stát. Článek 1 zákona zní: „*Republika zajišťuje svobodu svědomí. Zaručuje svobodný výkon náboženského uctívání, omezený pouze níže uvedenými výjimkami v zájmu*

¹⁵³ Turecko je v této práci považováno za evropskou zemi, neboť se již od roku 1987 snaží o začlenění do Evropské unie, zatím však neúspěšně.

¹⁵⁴ ŠIMSA, Martin, ed. *Náboženství a filosofie v sekulární demokracii*. Ústí n. Labem: Filozofická fakulta Univerzity J.E. Purkyně v Ústí n. Labem, 2016. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae. ISBN 978-80-7561-001-0. s. 10.

¹⁵⁵ SEALY, Thomas a Tariq MODOOD. *France*. TRIANDAFYLLIDOU, Anna a Tina MAGAZZINI, ed. *Routledge Handbook on the Governance of Religious Diversity*. s. 26-27.

veřejného pořádku.“ Navazující článek 2 uvádí, že „*Republika neuznává, nefinancuje ani nedotuje žádnou náboženskou skupinu.*“ Tento zákon je i nyní zakotven v současné ústavě z roku 1958, která říká, že „*Francie je nedělitelná, sekulární, demokratická a sociální republika.*“¹⁵⁶ Na těchto argumentech byl následně vystavěn i jeden z nejdůležitějších rozsudků týkající se Francie, *S. A. S. proti Francii*. Ten prověřoval legitimitu francouzského šátkového zákona, který bude rozebrán v další části práce.

Druhým státem zakotvující tentýž princip je Turecko, které se právě Francií nechalo inspirovat. Sekularismus zde byl do Ústavy připojen dodatkem v roce 1928 v podobě odstranění ústavního zakotvení islámu jako státního náboženství, následně v roce 1937 byl přímo změněn článek 2 Ústavy, který aktuálně zní: „*Turecká republika je demokratický, sekulární a sociální stát spočívající na panství práva, který respektuje lidská práva v duchu sociálního míru, národní solidarity a spravedlnosti, hlásí se k nacionalismu Atatürka a opírá se o základní principy zakotvené v preambuli.*“ Turecko představuje velmi jedinečný případ, neboť až donedávna turecké orgány vykládaly svobodu vyznání dvojím způsobem. Na jedné straně politické orgány a státní soudy podporovaly zákaz zahalování žen na všech veřejných školách a univerzitách a vykládaly svobodu vyznání, nediskriminaci a další individuální práva více z pohledu evropského modelu sekularismu. Na druhou stranu, na rozdíl od evropského modelu jsou podle turecké ústavy náboženské nauky ve veřejných školách povinné, což Turecko přibližuje svobodě vyznání, jak ji vykládá islámské právo. Sekularismus byl tedy interpretován jako svoboda praktikovat náboženství, ale pod kontrolou státu, čemuž se také říká princip „aktivní neutrality“.¹⁵⁷ Tuto kontrolu zajišťuje státní orgán Ředitelství pro náboženské záležitosti a jeho hlavním úkolem je spravovat záležitosti související s vírou a uctíváním islámu. Avšak s nástupem reformních islamistů prošla náboženská svoboda novým výkladem, podle něhož není na státu (nebo mezinárodních institucích) určovat, jak může jednotlivec praktikovat své náboženství.¹⁵⁸ Stejně jako ve Francii, i v případech náboženských symbolů v tureckém veřejném prostoru se soudy odvolávaly právě na princip sekularismu. V jednom ze svých rozsudků Ústavní

¹⁵⁶ SEALY, Thomas a Tariq MODOOD. *France*. TRIANDAFYLLIDOU, Anna a Tina MAGAZZINI, ed. *Routledge Handbook on the Governance of Religious Diversity*, s. 27.

¹⁵⁷ Piatti-Crocker, Adriana and Tasch, Laman. *Unveiling the Veil Ban Dilemma: Turkey and Beyond*. s. 28. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol13/iss3/2>.

¹⁵⁸ Tamtéž.

soud prohlásil, že „*Sekularismus je občanský regulátor politického, společenského a kulturního života, spočívající na státní suverenitě, demokracii, svobodě a vědě. Sekularismus je princip, který nabízí jednotlivci možnost prosazovat svou osobnost prostřednictvím svobody myšlení a který prostřednictvím rozlišování, které činí mezi politickým a náboženským přesvědčením, činí svobodu svědomí a náboženství efektivní. Ve společnostech založených na náboženství, které fungují na základě náboženského myšlení a náboženských pravidel, je politická organizace svou povahou náboženská. V sekulárním režimu je náboženství zbaveno jeho politické role. Není nástrojem autorit a zůstává ve svém respektovaném postavení ovládáno svědomím každého jednotlivce.*“¹⁵⁹

Poslední model, který bych zmínila, se objevuje v mnoha evropských demokratických státech, např. i v České republice. Jedná se o model kooperační, který umožňuje jednak autonomii státu a církví a jednak jejich možnou spolupráci v určitých oblastech. Tento model byl u nás i potvrzen Ústavním soudem, který v jednom ze svých nálezů stanovil: „*Ústřední princip konfesně neutrálního státu je České republice realizován kooperačním modelem vztahu státu a církví a jejich vzájemnou nezávislostí.*“¹⁶⁰

Závěrem lze říci, že každý suverénní stát si může upravit vztah k náboženství na základě svého politického rozhodnutí, které vychází z tradic a hodnot onoho státu. Zároveň však nelze nesouhlasit s názorem ESLP, který popsal obecné poselství týkající se role smluvních stran ve vztahu k církvím a náboženským společnostem následovně: „*Stát má být neutrálním arbitrem, který drží ochrannou ruku nad náboženskou pluralitou a tolerancí v rámci své jurisdikce. Nehodnotí jednotlivá hnutí, vyznání či filozofie, nevstupuje do sporů či tahanic mezi jednotlivými náboženskými společnostmi či mezi jejich jednotlivými představiteli.*“¹⁶¹

¹⁵⁹ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98, bod 113.

¹⁶⁰ Nález Ústavního soudu ze dne 1. 7. 2010, sp. zn. Pl. ÚS 9/07.

¹⁶¹ BOBEK, Michal. Kapitola XIX [Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání (čl. 9 EÚLP)]. In: KMEC, Jiří, KOSAŘ, David, KRATOCHVÍL, Jan, BOBEK, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 987.

3.2 Omezení náboženské svobody státem

Vzhledem k tomu, že už jsem se věnovala mnohým důvodům a argumentům pro a proti zahalování z pohledu osob a představila jsem též různé přístupy zemí k náboženství a náboženské svobodě s ohledem právě na zahalování, je potřeba se nyní vrátit k samotné náboženské svobodě a možnostem jejího omezení. Hned na začátku práce jsem představila dva důležité pojmy – *forum internum* a *forum externum*. Nadále se budu věnovat už jen *foru externi*, tedy projevu náboženského vyznání, neboť jen ten je možné omezit.

Zároveň se nyní budu zabývat především evropskými zeměmi, proto si dovoluji připomenout článek 9 odst. 2 Úmluvy, který stanovuje možná omezení:

*„Svoboda projevovat náboženské vyznání a přesvědčení může podléhat jen omezením, která jsou stanovena zákony a která jsou nezbytná v demokratické společnosti v zájmu veřejné bezpečnosti, ochrany veřejného pořádku, zdraví nebo morálky nebo ochrany práv a svobod jiných.“*¹⁶²

ESLP v souvislosti s tímto článkem vyvinul tzv. pětistupňový test, jenž se tedy skládá z pěti kroků, v rámci kterých se zkoumá:

1. věcný rámec;
2. existence zásahu;
3. legalita, neboli zda byl zásah učiněn na základě zákona;
4. legitimita, tedy zda splňuje některý z legitimních cílů a
5. přiměřenost, jinými slovy, zda je zásah nezbytný v demokratické společnosti.¹⁶³

Při prověřování prvního kroku je potřeba odpovědět na otázku, jestli je zkoumaný projev vůbec náboženské povahy tzn., zda je zde bezprostřední a skutečná spojitost s náboženstvím nebo vírou. U otázek týkajících se zahalování toto dále nemusíme zkoumat, neboť, jak už jsem jednou zmínila na začátku práce,

¹⁶² Z tohoto článku vychází též naše Listina, která ve svém článku 16 odst. 4 vyjmenovává totožné podmínky.

¹⁶³ RIGEL, Filip. Čl. 16 [Právo na náboženské projevy a nezávislost církví na státu]. In: HUSSEINI, Faisal, BARTOŇ, Michal, KOKEŠ, Marian, KOPA, Martin a kol. *Listina základních práv a svobod: komentář*. 1. vydání (1. aktualizace). Praha: C. H. Beck, 2021. Beckova edice komentované zákony. ISBN 978-80-7400-812-2. marg. č. 15.

požadavky na oblečení a vnější vystupování lze zahrnout pod pojem „zachování obřadů.“¹⁶⁴

Následuje otázka, zda došlo k přímému zásahu do práva chráněného článkem 9 Úmluvy. ESLP zásah uznává v případě, že je dané jednání přičitatelné státu a zároveň stěžovatele nějakým způsobem znevýhodnilo nebo omezilo. V případě *S. A. S. proti Francii* bylo například namítáno, že stěžovatelka nebyla přímo zasažena, neboť nepředložila žádné důkazy, že je muslimka, že se zahaluje a ani nebyla v souvislosti s novým zákonem nijak napomenuta nebo pokutována veřejným orgánem (neboť stížnost podala přímo v den nabytí účinnosti zákona).¹⁶⁵ I zde však Soud konstatoval, že nic z namítaného nemůže Soud požadovat, neboť stačí, že by byla v důsledku nové zákonné úpravy nucena změnit své dosavadní chování, tedy že byla tzv. „potenciální obětí“.

Dalším bodem je test legality, přičemž se zkoumají dva aspekty – formální, neboli jestli existuje zákonný podklad pro zásah ve vnitrostátním právu, a kvalitativní, zda je právo dostupné, předvídatelné a vylučuje svévoli.¹⁶⁶

Předposlední bod hodnotí existenci legitimních cílů, tedy důvodů, které ospravedlňují užití zásahu omezující svobodu. Mezi tyto důvody patří ochrana veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku, ochrana zdraví nebo morálky a ochrana práv a svobod druhých. Právě tyto legitimní cíle se následně pokusím blíže představit za pomoci judikatury ESLP.

Nakonec Soud zjišťuje, jestli existuje naléhavý veřejný zájem, který je zároveň přiměřený s ohledem na legitimní cíl, jenž je omezením chráněn. V souvislosti s posledním bodem tohoto testu Soud často užívá soudní doktrínu *margin of appreciation* (dále jen „prostor pro uvážení“), díky které umožňuje státům mít určitou míru rozmanitosti ve výkladu smluv o lidských právech, neboť uznává, že státy znají mnohem lépe vnitřní kontext ve své zemi než mezinárodní soudci a z toho důvodu jim ponechává volný prostor pro uvážení.

¹⁶⁴ BOBEK, Michal. Kapitola XIX [Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání (čl. 9 EÚLP)]. In: KMEC, Jiří, KOSAR, David, KRATOCHVÍL, Jan, BOBEK, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 975.

¹⁶⁵ SCHEU, Harald Christian. *Zákaz zahalování žen a náboženská svoboda v Evropě. Jurisprudence*. 4/2014, 17-23. s. 19.

¹⁶⁶ BOBEK, Michal. Kapitola XIX [Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání (čl. 9 EÚLP)]. In: KMEC, Jiří, KOSAR, David, KRATOCHVÍL, Jan, BOBEK, Michal. *Evropská úmluva o lidských právech*. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, s. 977.

První z legitimních důvodů pro omezení náboženské svobody, ochrana veřejné bezpečnosti a pořádku, se právě v souvislosti s muslimským šátkem přímo nabízí. Mnozí toto zahalování spojují s extremistickými hnutími a tím pádem i s možnými teroristickými útoky. Ohrožení veřejné bezpečnosti může být spatřováno jak už v samotném zahalení, které může vyjadřovat spojitost s radikálním postojem, tak např. s nemožností identifikace osoby nebo možností pašování nebezpečných předmětů pod náboženským oděvem.¹⁶⁷ V již zmíněném případě turecké studentky, *Leyla Şahin proti Turecku*, bylo též pro omezení náboženské svobody argumentováno mimo jiné důvodem ochrany veřejné bezpečnosti. Soud nakonec uznal argumentaci tureckého ústavního soudu, jež hidžáb spojoval s extremistickými hnutími snažícími se proměnit tureckou společnost, přičemž jediná soudkyně Tulkens vyjádřila svůj disentující názor, ve kterém sice souhlasila s důležitostí principu sekularismu a rovnosti v Turecku, nenašla však důvod, v čem tyto principy stěžovatelka ohrožovala, neboť se nejevila jako radikální agresivní islamistka ani zmanipulovaná oběť.¹⁶⁸ V souvislosti s jejím právem na svobodu vyznání konstatovala: „*Pouhé nošení šátku nelze hned spojovat s fundamentalismem a je nezbytné rozlišovat mezi těmi, kdo nosí šátek, a ‚extremisty‘, kteří se snaží šátek zavést stejně jako jiné náboženské symboly. Ne všechny ženy nosící šátek jsou fundamentalistky a nic nenasvědčuje tomu, že by právě stěžovatelka zastávala fundamentalistické názory. Je to mladá dospělá žena a studentka univerzity a lze u ní divodně očekávat, že má vyšší schopnost odolávat nátlaku, přičemž rozsudek ani neuvádí žádný konkrétní příklad takového nátlaku. Stěžovatelčin osobní zájem na výkonu svobody vyznání a na veřejném projevu její víry pomocí vnějšího symbolu nemůže být zcela pohlcen veřejným zájmem na boji proti extremismu.*“¹⁶⁹ Dále upozornila na velice spornou část rozhodnutí, ve které se Soud odvolával na případ *Dahlab proti Švýcarsku*, přesněji část, kde Soud vyjadřoval názor, že „*nošení šátku představuje ‚mocný vnější symbol‘, který se zdá, že je ženám vnucován náboženským předpisem, jež je těžké slučovat s principem rovnosti pohlaví a s poselstvím tolerance, respektu k druhým a především rovnosti*

¹⁶⁷ BARTOŇ, Daniel. Možnosti zákazu či omezení nošení muslimských šátků na školách. *Jurisprudence*. 4/2016, 3-14, s. 7.

¹⁶⁸ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 356.

¹⁶⁹ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci *Leyla Şahin proti Turecku*, stížnost č. 44774/98, bod 10 disentujícího názoru.

a nediskriminace.¹⁷⁰ K tomuto výroku Soudu se kriticky vymezila, neboť dle jejího názoru „Soudu nepřísluší vynášet hodnocení podobného typu, v tomto případě jednostranné a negativní, ohledně náboženství nebo náboženského přesvědčení, stejně jako mu nepřísluší vykládat, způsobem obecným a abstraktním, smysl nošení šátku či stěžovatelce vnucovat svůj pohled na věc [...] Rovnost a nediskriminace jsou subjektivní práva, která zůstávají v moci těch, kteří z nich mají těžit.“¹⁷¹ Tento názor konečně vyjadřuje nezaujatý pohled nejen na samotný islám, ale též na postavení žen v něm.

Další případy, které byly stavěné na stejném argumentu, však již vyžadovaly prokázání opravdové existence obecné hrozby, což ještě následně ukáží na francouzském případě *S. A. S. proti Francii*, kde před Soudem tento argument nakonec neuspěl právě z důvodu neexistující reálné hrozby.¹⁷²

Omezením z důvodu ochrany zdraví argumentovaly např. francouzské školy v případech *Dogru proti Francii* a *Kervanci proti Francii*. V těchto případech došlo k vyloučení dvou muslimských studentek z francouzské veřejné střední školy, neboť si při hodinách tělocviku nechtěly z důvodu svého přesvědčení sundat svůj šátek. V případě *Dogru proti Francii* škola tvrdila nebezpečnost šátku při tělocviku a též povinnost studentek zakotvenou ve školním řádu, který nařizoval účastnění se hodin tělesné výchovy ve sportovním oblečení. Stěžovatelka však především navrhovala, že předmětný zásah nebyl předepsán zákonem. V roce 1999, kdy došlo k vyloučení studentky, existovalo ve Francii pouhé stanovisko, na jehož základě, ale až v roce 2004, byl přijat zákon zvaný jako „zákon o laïcité na školách“, upravující v souladu s principem sekularismu nošení symbolů nebo oděvů vyjadřujících náboženskou příslušnost na státních základních a středních školách. Tímto aktem byl do původního školského zákona vložen článek ve znění: „Na státních základních a středních školách je zakázáno nošení symbolů nebo oděvů, kterými žáci zjevně dávají najevo náboženskou příslušnost.“¹⁷³ Soud přiznal, že v rozhodné době sice neexistovalo žádné právní ustanovení zakazující žákům nošení šátku při tělesné výchově, uznal však odůvodnění vnitrostátních orgánů, jež tvrdily, že postačila kombinace tří faktorů –

¹⁷⁰ Rozhodnutí ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98, bod 12 disentujícího názoru.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² BARTOŇ, Daniel. Možnosti zákazu či omezení nošení muslimských šátků na školách. *Jurisprudence*. 4/2016, 3-14. s. 7.

¹⁷³ Rozsudek ESLP ze dne 4. 3. 2009 ve věci Dogru proti Francii, stížnost č. 27058/05, bod 30.

povinnosti pravidelně navštěvovat hodiny, požadavku bezpečnosti a potřeby vhodného oblečení na sport, i přesto, že zde nebyl zákonný základ, který je běžně pro omezení svobody vyžadován.¹⁷⁴ Dodal, že „je potřeba chápat pojem právo v jeho ‚hmotném‘, nikoli jen v jeho ‚formálním‘ smyslu. Zahrnuje tedy vše, co tvoří psané právo, včetně předpisů nižší úrovně, než jsou zákony.“¹⁷⁵ Studentka následně navrhovala i jiné možnosti zakrytí hlavy, které by byly „bezpečnější“, přístup na tělocvik jí byl stále odepřen a zároveň v okamžiku, kdy byl učitel dotázán, jakým způsobem šátek ohrožuje její bezpečnost, odmítl na tuto otázku odpovědět.¹⁷⁶ Těmito argumenty se však Soud nezabýval, neboť dle jeho názoru spadají do prostoru pro uvážení státu. Nakonec tedy Soud opět s odvoláním se na princip sekularismu neshledal žádné porušení svobody stěžovatelky.

Na ochranu zdraví však může být nahlíženo ještě z druhé strany, tedy nikoliv kvůli ochraně žen či dívek nosících šátek, nýbrž z pohledu okolí a obav o jeho ochranu, především při práci ve zdravotnických zařízeních. Tento argument však není příliš udržitelný, neboť např. při operacích se právě zakrytí hlavy vyžaduje. Dochází k němu použitím sterilní „čepičky“, což však nevylučuje možnost užití sterilního šátku. Až pokud by nebylo možné splnit požadavek sterility, dalo by se argumentovat omezením náboženského šátku z důvodu ochrany zdraví pacientů.¹⁷⁷ Na druhou stranu, pokud je potřeba mít zakrytou hlavu a vlasy, mohly by muslimky pouze vyměnit šátek za sterilní čepičku a tím docílit stejného zahalení.¹⁷⁸

Vrátíme-li se zpět do školního prostředí, pravděpodobně nejčastějším argumentem odůvodňujícím zákaz zahalení bude ochrana morálky. Z tohoto důvodu jsou více než samotní studenti omezováni spíše učitelé, kteří by vzhledem ke svému zaměstnání měli vystupovat neutrálně, neboť jsou často součástí veřejné moci a taktéž mohou značně působit na výchovu a vývoj studentů. Jednou z takto

¹⁷⁴ Rozsudek ESLP ze dne 4. 3. 2009 ve věci Dogru proti Francii, stížnost č. 27058/05, bod 51.

¹⁷⁵ Tamtéž, bod 52.

¹⁷⁶ Rozsudek ESLP ze dne 4. 3. 2009 ve věci Dogru proti Francii, stížnost č. 27058/05, bod 44.

¹⁷⁷ BARTOŇ, Daniel. Možnosti zákazu či omezení nošení muslimských šátků na školách. *Jurisprudence*. 4/2016, 3-14 . s. 11.

¹⁷⁸ Písm. d) přílohy 3 vyhlášky Ministerstva zdravotnictví č. 306/2012 Sb., o podmínkách předcházení vzniku a šíření infekčních onemocnění a o hygienických požadavcích na provoz zdravotnických zařízení a ústavů sociální péče: „Pro operační výkony musí zdravotničtí pracovníci používat sterilní ochranný oděv a sterilní rukavice, masku, čepici (ochranná ústní rouška a čepice musí být používána tak, aby zakryla vlasy, vousy, bradu, nos a ústa), obuv vyčleněnou pouze pro dané pracoviště; na operačních sálech nesmí být používány a volně ukládány šperky, hodinky a jiné osobní předměty, mobilní telefony lze používat pouze ve vyhrazených prostorech operačních sálů.“

dotčených učitelek se stala *Lucia Dahlab*, švýcarská učitelka na základní škole v Ženevě, která v roce 1991 konvertovala k islámu a z toho důvodu začala do školy nosit muslimský šátek. S tím nejprve neměl nikdo problém, jak žáci, jejich rodiče, dokonce ani ředitel školy. Jakmile tuto informaci zjistil školní inspektor, ohlásil ji na Generálním ředitelství, které následně stěžovatelku vyzvalo, aby šátek při výkonu svých pracovních povinností nosit přestala, neboť to odporuje § 6 zákona o veřejném školství¹⁷⁹, zanedlouho poté jí byl doručen i oficiální příkaz. Stěžovatelka se proti zákazu bránila u švýcarských soudů, ale marně. Z toho důvodu se následně obrátila i na ESLP. Vláda svoji argumentaci stavěla na předchozím rozsudku švýcarského soudu, přičemž upozornila, že „*jak je stanoveno v článku 27 odst. 3 federální ústavy, státní školy jsou sekulární, což je zásada, která platí v každé státní škole ve Švýcarsku.*“¹⁸⁰ Navíc jak už jednou zmínil švýcarský soud, „*v souladu s tím hraje důležitou roli přístup učitelů. Jejich pouhé chování může mít značný vliv na jejich žáky; dávají příklad, k němuž jsou žáci zvláště vnímaví vzhledem k jejich útlému věku, každodennímu kontaktu s nimi – který je v zásadě nevyhnutelný – a hierarchické povaze tohoto vztahu. Učitelé jsou jak účastníky výkonu školské pravomoci, tak zástupci státu, který přebírá odpovědnost za jejich jednání. Je proto obzvláště důležité, aby plnili své povinnosti – to znamená předávání znalostí a rozvíjení dovedností – a přitom zůstali konfesně neutrální.*“¹⁸¹ Podle stěžovatelky však sekulární povaha škol neznamena, že učitelé nemohou projevat svoji náboženskou víru nebo nosit náboženské symboly, nýbrž že pouze samotná výuka by měla být nezávislá na všech náboženských vyznáních. Soud se i přesto přiklonil k názoru, že „*je velmi obtížné posoudit dopad, který může mít tak silný vnější symbol, jako je nošení šátku, na svobodu svědomí a náboženského vyznání velmi malých dětí. Žáci stěžovatelky byli ve věku od čtyř do osmi let, což je věk, ve kterém se děti leccemu diví a jsou také snadněji ovlivnitelné než starší žáci. Za těchto okolností nelze zcela popřít, že nošení šátku může mít určitý proselytizační účinek, vzhledem k tomu, že je patrně ženám uložen příkazem zapsaným v Koránu, který, jak poznamenal Spolkový soud, je těžké dát do souladu se zásadou rovnosti pohlaví. Zdá se tedy obtížné skloubit nošení islámského šátku s poselstvím tolerance, respektu k druhým a především rovnosti a nediskriminace, které musí všichni*

¹⁷⁹ § 6 zákona o veřejném školství: „*Veřejný vzdělávací systém musí zajistit respektování politického a náboženského přesvědčení žáků a rodičů.*“

¹⁸⁰ Rozhodnutí ESLP ze dne 15. 2. 2001, ve věci Dahlab proti Švýcarsku, stížnost č. 42393/98.

¹⁸¹ Tamtéž.

učitelé v demokratické společnosti svým žákům předávat.“¹⁸² Vzhledem k tomu, že by měl Soud vystupovat neutrálně a především by se neměl pouštět do hodnocení jakéhokoliv náboženství, je velice zajímavá poslední citovaná věta, která, jak už jsem zmínila výše, hrála důležitou roli v případě *Leyla Şahin proti Turecku*. V tomto případě bylo nakonec možná i více než ochranou morálky argumentováno ochranou práv a svobod druhých, zde tedy dětí. Stěžovatelčina pozitivní náboženská svoboda (mít víru a určitým způsobem ji projevovat navenek) tak byla omezena na úkor negativní svobody ostatních spočívající v právu nebyt vystaven náboženskému nátlaku či propagandě.

I v České republice jsme měli už možnost řešit případ zabývající se muslimským šátkem. Spor začal již v roce 2013, kdy měla stěžovatelka nastoupit na střední zdravotnickou školu v Praze, přičemž již před nástupem se na schůzky s ředitelkou školy dostavovala v muslimském šátku. Během těchto schůzek došlo k domluvě, že stěžovatelka odloží svůj šátek během zdravotnických praxí, nikoliv však během běžného studia ve škole. Hned 2. září 2013 byla studentka zavolána do ředitelny a požádána o odložení šátku. S tím však nesouhlasila, proto podepsala formulář o zanechání vzdělávání. Stěžovatelka uvedla, že „*muslimský šátek je součástí projevu jejího náboženského přesvědčení. Nošení šátku vnímá jako náboženské pravidlo, které jí islám ukládá. Nepovažuje je za symbol nerovného postavení vůči mužům, ani k němu není žádným způsobem nucena.*“¹⁸³ Následně podala stížnost k České školní inspekci, která ji však vyhodnotila jako nedůvodnou a krátce poté se obrátila na občanské sdružení a na veřejného ochránce práv, v té době paní Annu Šabatovou. Ta vypracovala rozsáhlou zprávu o šetření, ze které nyní vycházím. Ředitelka školy se odvolávala na znění školního řádu, které zakazuje nošení pokrývek hlavy ve škole s odkazem na společenské chování. Avšak jak už jsem několikrát zmínila, omezení užívání náboženského symbolu může být provedeno pouze na základě zákona, nikoliv na základě vnitřního předpisu školy jako je školní řád. Žádný právní předpis v českém právním řádu zatím neupravuje pravidla pro užívání náboženských symbolů, ale v § 7 antidiskriminačního zákona nalezneme důvody pro možné odlišné zacházení, jež musí vycházet z možných pravidel omezení stanovených

¹⁸² Rozhodnutí ESLP ze dne 15. 2. 2001, ve věci Dahlab proti Švýcarsku, stížnost č. 42393/98.

¹⁸³ Zpráva z šetření zákazu nošení pokrývek hlavy na střední zdravotnické škole. *Ochránce* [online]. 6. 10. 2014. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/aktualne/zprava-z-setreni-zakazu-noseni-pokryvek-hlavy-na-stredni-zdravotnicke-skole/>.

Listinou – z důvodu ochrany veřejné bezpečnosti a pořádku, zdraví a mravnosti nebo ochrany práv a svobod jiných.¹⁸⁴

Ochránkyně poté zvažovala, jestli je možné podřadit požadavek na dodržování společenského chování pod legitimní cíl ochrany mravnosti ve smyslu Úmluvy a Listiny, došla však k rozhodnutí, že dodržení společenského chování není legitimním cílem, který by mohl takový zákaz ospravedlnit. Stěžovatelka uvedla, že *„takto formulované obecné pravidlo bylo nepřímou diskriminační; znevýhodnilo ji oproti ostatním, neboť nošení muslimského šátku je projevem jejího náboženského přesvědčení navenek.“* K užití argumentu, že se tento zákaz vztahoval na všechny bez rozdílu, ochránkyně dodala: *„Chtěla bych připomenout, že rovné zacházení neznámá stejné zacházení, ale v určitých situacích může naopak představovat povinnost zacházet s různými subjekty odlišně. Zatímco pro osoby bez vyznání či osoby vyznávající náboženství s méně striktními pravidly ohledně náboženských symbolů není podrobení se zákazu nosit pokrývku hlavy obecně důležité, pro muslimské ženy má nošení muslimského šátku zásadní význam.“* Ochránkyně tedy dospěla k závěru, že *„ustanovení školního řádu, které zakazuje nosit všechny pokrývky hlavy včetně muslimského šátku hidžábu v rámci teoretického vyučování na střední zdravotnické škole, zakládá nepřímou diskriminaci z důvodu náboženského vyznání ve smyslu ustanovení § 3 odst. 1 antidiskriminačního zákona. Takové opatření nelze odůvodnit požadavkem na dodržování společenského chování, neboť dodržování společenských norem není legitimním cílem ve smyslu čl. 9 odst. 2 Úmluvy a čl. 16 odst. 4 Listiny.“* Stěžovatelka následně podala žalobu k Obvodnímu soudu pro Prahu 10, v níž žádala omluvu a odškodnění, té však vyhověno nebylo a ani při odvolání nebyla úspěšná. V roce 2019 však Nejvyšší soud vyhověl podanému dovolání, předchozí rozsudky zrušil a spor vrátil obvodnímu soudu k dalšímu řízení, přičemž své odůvodnění založil na stejných argumentech, jako již v roce 2014 Anna Šabatová. Ve svém právně závazném názoru poté vyjádřil, že *„zákaz nošení pokrývek hlavy studentkám muslimského vyznání při teoretické výuce ve škole není odůvodněn legitimním cílem. Ve vztahu k žalobkyni došlo proto k nepřímé diskriminaci v přístupu ke vzdělání ve smyslu § 3 antidiskriminačního zákona.“*¹⁸⁵ Ta byla dokonce podrobena testu nepřímé diskriminace, který zjišťuje 3 fakta, tedy zaprvé, zda určité kritérium, které je na první pohled neutrální, dopadá na

¹⁸⁴ Čl. 16 odst. 4 LZPS.

¹⁸⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27. 11. 2019, sp. zn. 25 Cdo 348/2019, bod 33.

konkrétní skupinu silněji, zadruhé, jestli členem této skupiny je žalobce a nakonec, zda zároveň neexistuje objektivní či rozumné zdůvodnění pro takovéto nepřiměřené znevýhodnění, že se jednalo o opatření sledující legitimní cíl, které bylo vhodné, nezbytné a přiměřené.¹⁸⁶

Jak už bylo několikrát zmíněno, v tomto případě nebyl nalezen žádný legitimní cíl ospravedlňující omezení náboženské svobody dívky, obvodní soud by nově měl rozhodnout v její prospěch. Avšak dle aktuálních zpráv z roku 2022, stěžovatelka vzala svoji žalobu zpět, neboť ve svém běžném životě čelila nenávisným projevům, vyhrožování a potýkala se s obtížemi při hledání bydlení a zaměstnání. Druhá strana však s tímto přístupem nesouhlasí a požaduje pokračování v soudním řízení, čímž doufá v dosažení jasného precedentu do budoucna.¹⁸⁷

3.3 Zákony zakazující zahalování

Vzhledem k výše uvedeným případům, které poukazují na omezování náboženské svobody ze strany států, je logické, že se jednotlivé státy rozhodly tuto problematiku řešit, přičemž evropské státy stále více využívají možnosti omezení zahalování zákonnou úpravou. Z tohoto úhlu pohledu můžeme identifikovat tři modely států: zaprvé státy, které zakazují veškeré formy muslimského zahalení ve veřejných institucích, zadruhé ty, které volí tzv. selektivní nástroje a zakazují pouze určité druhy zakrytí, např. obličej či celé tělo nebo pouze na určitých místech, a nakonec státy, které se zatím k žádnému zákazu neuchýlily. Více budou představeny dva státy, které se pro zákonnou úpravu rozhodly jako první, tedy Francie a Belgie.

3.3.1 Francouzský zákon

Na prvním místě je samozřejmě potřeba zmínit Francii, neboť se stala první evropskou zemí, která v roce 2011 plošně zakázala zákonem zahalování na veřejnosti. Tento zákon, známý též jako „šátkový zákon“¹⁸⁸, byl zkoumán již před

¹⁸⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27. 11. 2019, sp. zn. 25 Cdo 348/2019, bod 24.

¹⁸⁷ Zdravotnická škola chtěla otevřít spor o hidžáb. Nejvyšší soud dovolání zamítl. ČT24 [online]. 4. 1. 2022. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3423594-zdravotnicka-skola-chtela-otevrit-spor-o-hidzab-nejvyssi-soud-dovolani-zamitl>.

¹⁸⁸ Zákon o zákazu zakrývání obličeje na veřejném prostranství ze dne 11. 10. 2010, vyhlášen pod č. 2010-1192. [online]. Dostupné z: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000022911670/>.

přijetím mnohými institucemi – např. Ústavní radou a následně i Státní radou.¹⁸⁹ Původně se tvůrci zákona snažili o „osvobození“ zahalených žen, neboť dle nich je šátek symbolem útlaku a zosobňuje nerovnost mezi pohlavími. Na druhou stranu, pokud by tomu tak bylo a ženy by opravdu na veřejnosti chodily zahalené, protože „musí“ – kvůli svým rodinám, manželům apod., neměl by zákon opačný dopad? Nepřispěl by spíše k úplnému vyřazení muslimských žen ze společnosti, neboť nezahalené by z náboženských důvodů vyjít nemohly, a pokud by vyšly zahalené, byly by za to potrestány? Za porušení stanovené povinnosti francouzský šátkový zákon stanovuje pokutu až do výše 150 eur, která může být uložena opakovaně nebo ukládá povinnost absolvovat tzv. „kurz občanství“¹⁹⁰.

I přesto, že byl tento zákon přijat a dokonce Ústavní radou uznán v souladu s Ústavou, netrvalo dlouho, než byl zpochybněn před Evropským soudem pro lidská práva. Stalo se tak v případě *S. A. S. proti Francii*, ve kterém stěžovatelka, mladá Francouzka a zároveň oddaná muslimka, vyjádřila svůj nesouhlas se šátkovým zákonem. Argumentovala, že burku a nikáb nosí ze svého vlastního přesvědčení, aniž by ji k tomu kdokoliv nutil, zároveň je nosí pouze za určitých okolností (jako je třeba svátek ramadán), a nedělá jí problém odhalení tváře, pokud je k tomu požádána z důvodu identifikace. Podotkla též ironii argumentu rovnosti pohlaví, na jehož podkladě Francie tento zákon zprvu stavěla, neboť fakt, že se nemůže sama rozhodnout, zda chce vyjít na veřejnost se šátkem či nikoliv, ji opravdu nestaví do rovného postavení vedle muže.¹⁹¹ Následně se Soud zabýval argumenty podtrhujícími legitimitu onoho zákona, k čemuž bylo třeba si odpovědět na už jednou zmíněné otázky:

1. Je zákaz stanoven zákonem?
2. Je nezbytný v demokratické společnosti?
3. Existuje zde legitimní důvod pro tento zákaz?

Na první otázku není těžké najít odpověď, neboť je to právě onen zákon, který posuzujeme. Největší problém však Soudu dělala otázka třetí. Stěžovatelka argumentovala, že tento zákaz nesplňuje žádný z legitimních cílů. Na to však

¹⁸⁹ NĚMČÁK, Vítězslav. Zákaz nošení burky ve Francii. *Jiné právo* [online]. 18. 4. 2011 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://jinepravo.blogspot.com/2011/04/vitezslav-nemcak-zakaz-noseni-burky-ve.html>.

¹⁹⁰ Kurz nebo též seminář občanství je jakási škola převýchovy, která má sloužit k uvědomění si respektu lidské důstojnosti a hodnot tolerance, zároveň je zapsán do Rejstříku trestů.

¹⁹¹ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 367.

francouzská vláda reagovala hned dvěma z nich: veřejnou bezpečností a „respektováním základních hodnot otevřené demokratické společnosti“. Soud však hned první důvod smetl ze stolu s tím, že požadovaného cíle mohlo být dosaženo prostředky mírnějšími – např. povinností odhalit obličej a nechat se identifikovat v případě potřeby. Druhý důvod však článek 9 odst. 2 vůbec nezmiňuje jako jeden z možných legitimních cílů. Vláda se proto snažila Soud přesvědčit, že ono „respektování základních hodnot otevřené demokratické společnosti“ přece spadá pod cíl nazvaný „ochrana práv a svobod druhých“ spolu ještě s respektem k rovnosti mužů a žen a respektem k lidské důstojnosti.¹⁹² Francie upozorňovala, že vzhledem k tomu, že mají v rámci islámu povinnost zahalení pouze ženy, je zde patrná ona nerovnoprávnost pohlaví, Soud však záhy tento argument zavrhl s tím, že stát se přeci nemůže dovolávat rovnosti pohlaví tím, že jednomu pohlaví zakáže výkon svých práv¹⁹³, stejně jako argument lidské důstojnosti, který dle Soudu nemůže legitimně odůvodnit plošný zákaz zahalování na veřejnosti.¹⁹⁴ Jediný důvod, který před Soudem obstál, představuje „respektování základních hodnot otevřené demokratické společnosti“, nebo jinak zásada společného žití (*vivre ensemble*, dále též „spolužití“ nebo „společné soužití“), tedy důležitost role obličeje v sociální interakci.¹⁹⁵ Podle Soudu zákon není přímo namířen proti náboženství, i přesto, že dopadá převážně na muslimské ženy, neboť hlavním cílem je zakázání zahalení tváře, nikoliv zakázání nošení náboženského symbolu. Soud v tomto případě nakonec dospěl k názoru, že Francie vydáním zákona zakazující plošné zahalování osob neporušila Evropskou úmluvu o lidských právech.¹⁹⁶

Své vyjádření k případu připojily i třetí strany jako vedlejší účastníci, mezi nimiž byla belgická vláda, Středisko pro lidská práva Univerzity v Gentu a další nevládní organizace, jako např. Amnesty International, ARTICLE 19, Liberty a Open Society Justice Initiative. Všechny zmíněné, kromě belgické vlády, která též v roce 2011 zavedla zákon zakazující zahalování, formulovaly argumenty proti tomuto zákonu. Organizace se věnovaly především tématu diskriminace

¹⁹² Rozsudek ESLP ze dne 1. 7. 2011 ve věci S. A. S. proti Francii, stížnost č. 43835/11, bod 116-117.

¹⁹³ Tamtéž, bod 119.

¹⁹⁴ Tamtéž, bod 120.

¹⁹⁵ Tamtéž, bod 121.

¹⁹⁶ BARTOŇ, Daniel. Zahalování obličeje jako překážka vzájemného soužití. *Christnet* [online]. 9. 7. 2014. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.christnet.eu/clanky/5322/zahalovani-obliceje-jako-prekazka-vzajemneho-souziti-url>.

a vyjadřovaly názor, že tento zákaz ve svém důsledku nakonec povede jediné k vyloučení muslimských žen ze společnosti.¹⁹⁷

Rozhodnutí Soudu však nebylo jednomyslné. Důležité jsou ještě disentující názory dvou soudkyň, Angeliky Nußberger a Heleny Jäderblom. Jejich názory se shodují se stěžovatelkou, když tvrdí, že zde není žádný legitimní cíl, jenž by zákaz ospravedlnil. Také zdůrazňují, že s ohledem na názory výše zmíněných organizací a skutečnost, že 45 ze 47 členských států Rady Evropy¹⁹⁸ nepovažuje za potřebné vydávat podobné zákazy, vypovídá o tom, že je zde určitý evropský konsenzus v tomto směru. Dle jejich názoru šlo zamýšleného cíle dosáhnout méně restriktivními prostředky.

Ke stejnému závěru došel i Výbor pro lidská práva, který tento zákon zkoumal z pohledu jeho souladu s MPOPP hned ve dvou rozhodnutích – *Sonia Yaker proti Francii*¹⁹⁹ a *Miriana Hebbadj proti Francii*²⁰⁰. Tato rozhodnutí se týkala dvou muslimských žen žijících ve Francii, přičemž oběma byla uložena maximální pokuta na základě tohoto zákona. Na rozdíl od ESLP, Výbor v tomto případě shledal porušení nejen svobody vyznání stěžovatelek dle článku 18 MPOPP, ale též zákazu diskriminace dle článku 26 MPOPP. Neuznal ani princip „spolužití“, kterým Francie před ESLP tento zákon obhájila. Dle Výboru je tento princip neurčitý a navíc nevysvětluje, jakým způsobem by samotné zahalování muslimek mělo zasahovat do práv ostatních.²⁰¹ V souvislosti s problematikou zahalování se Výbor vyjádřil v roce 2004 v případě *Hudoyberganova proti Uzbekistánu*²⁰², který byl představen již v první části této práce jako jeden z příkladů uznání porušení náboženské svobody jednotlivce. Z výše zmíněných skutečností je patrný odlišný přístup Evropského soudu pro lidská práva a Výboru pro lidská práva k ochraně náboženské svobody, neboť Výbor vyžadoval mnohem přesvědčivější argumenty, které by dokázaly ospravedlnit tak podstatný zásah do náboženské svobody, kterým existence tohoto zákona bezpochyby je.

¹⁹⁷ SCHEU, Harald Christian. Zákaz zahalování žen a náboženská svoboda v Evropě. *Jurisprudence*. 4/2014, 17-23. s. 21.

¹⁹⁸ Aktuálně již k zákazu přistoupilo více států, viz podkapitola 3.3.3 Ostatní evropské státy.

¹⁹⁹ Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 17. 7. 2018, ve věci *Sonia Yaker proti Francii*, oznámení č. 2747/16.

²⁰⁰ Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 17. 7. 2018, ve věci *Miriana Hebbadj proti Francii*, oznámení č. 2807/16.

²⁰¹ MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5. s. 371.

²⁰² Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 5. 11. 2004, ve věci *Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu*, oznámení č. 931/2000.

3.3.2 Belgický zákon

Zemí, která následovala Francii a hned v červnu téhož roku schválila stejný zákon, je Belgie. Tento zákon je i poněkud přísnější v trestech, když za jeho nedodržení stanovuje pokutu 15 až 25 eur a zároveň možnost odnětí svobody na 1 až 7 dní, avšak pouze v případě recidivy. I v tomto případě se zákon dostal „ke kontrole“ před ESLP, když se dvě ženy žijící v Belgii, Samia Belcacemi a Yamina Oussar, rozhodly podat stížnost pro porušení článků 8, 9 a 14 Úmluvy.²⁰³ Obě ženy, podobně jako ve francouzském případě, jsou oddanými muslimkami a zahalují se pouze z vlastního přesvědčení. Slečna Belcacemi v souvislosti s novým zákonem nejprve přemýšlela, že bude v nošení šátku pokračovat, ale následně se z důvodu obavy z pokuty či uvěznění rozhodla, že šátek dočasně odloží. Druhá stěžovatelka se rovnou uchýlila k rozhodnutí, že raději zůstane doma, i přesto, že tím dojde k omezení jejího soukromého i společenského života.²⁰⁴

Zatímco proces vedoucí k přijetí belgického zákazu zahalování obličeje trval několik let a vyznačoval se obsáhlou diskusí, skutečná demokratická povaha tohoto procesu je značně sporná. Bylo upozorněno, že belgický zákon je výrazně méně propracovaný než ten francouzský a i proto měl Soud využít této příležitosti a upřesnit kritéria, která by měl demokratický proces splňovat.²⁰⁵ Co se týče posuzování legitimních cílů, Belgie argumentovala stejně jako Francie ve výše zmíněném případě, tedy veřejnou bezpečností, rovností mezi muži a ženami a konceptem „společného soužití“ ve společnosti. A stejně jako Francii, i jí byly nakonec tyto argumenty uznány. Soud ponechal široký prostor pro uvážení vnitrostátním orgánům a poznamenal, že rozhodnutí, zda je potřebné zakázat nošení celoobličejového závoje na veřejných místech, je „volbou společnosti“. Cílem napadeného zákona je chránit formu interakce, která je podle belgických orgánů nezbytná k zajištění fungování demokratické společnosti. Nakonec Soud dospěl k názoru, že belgický zákaz zahalování, ačkoliv je kontroverzní

²⁰³ Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2017, ve věci Belcacemi a Oussar proti Belgii, stížnost č. 37798/13.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Belcacemi and Oussar v Belgium and Dakir v Belgium: The Court Again Addresses the Full-face Veil, but It Does Not Move Away From Its Restrictive Approach. *Strasbourg Observers* [online]. 25. 7. 2017. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://strasbourgobservers.com/2017/07/25/belcacemi-and-oussar-v-belgium-and-dakir-v-belgium-the-court-again-addresses-the-full-face-veil-but-it-does-not-move-away-from-its-restrictive-approach/>.

a představuje rizika z hlediska podpory tolerance ve společnosti, lze považovat za přiměřený sledovanému cíli, kterým je zachování „spolužití“ v rámci ochrany práv a svobod druhých.²⁰⁶

V současné době, v době probíhající pandemie COVID-19, začínají mnozí též zpochybňovat francouzské a belgické důvody pro zákaz zahalování, neboť pandemie a extrémní opatření, která byla přijata v boji proti ní, ukázaly, že ani nošení závoje na obličej nemusi představovat hrozbu pro francouzský a belgický způsob života – „spolužití“. Pandemie prokázala, že povinnost odhalit svoji tvář není nezbytná pro sociální interakci, navzdory faktu, že právě tento argument v minulosti obhájil zmíněné zákony. Vystává tedy otázka, jak by Evropský soud pro lidská práva rozhodl o stejném tématu v kontextu současných událostí?²⁰⁷

Stejně jako jsem ve druhé kapitole zmínila různé demonstrace a protesty související se zákazem či naopak nakázáním zahalování v Íránu či Turecku, ani zákazy v evropských zemích se neobešly bez podobných veřejných projevů. V Belgii se tak stalo poněkud nedávno, v červenci roku 2020, krátce po vydání rozhodnutí nejvyššího soudu, které povoluje univerzitám zakázat nošení viditelných náboženských symbolů. Protestující mávali transparenty s nápisy říkající: „*Moje hlava je zakrytá, ne můj mozek*“, „*Můj hidžáb, moje volba*“ nebo např. „*Nesud' ženu podle jejího obalu.*“²⁰⁸ Zastávají názor, že zákaz šátků znamená vážný dopad na právo na vzdělání a právo na sebeurčení. Stovky studentek se z tohoto důvodu možná budou muset dokonce vzdát studia. Jedna ze soudkyň, která vydala nesouhlasné stanovisko k případu, jež umožnil zákaz nošení šátků na tureckých univerzitách, dodala: „*Obhajovat svobodu a rovnost pro ženy nemůže znamenat připravit je o možnost rozhodovat o své budoucnosti. [...] To, co v této debatě chybí, je názor žen, jak těch, které šátek nosí, tak těch, které se rozhodly ho nenosit.*“²⁰⁹ Brusel naopak tvrdil, že tento zákaz není jen o neutralitě, ale především o „ochraně“ mladých muslimských žen, které nenosí hidžáb, před společenským tlakem, který by na ně mohly vyvíjet muslimské ženy, které si naopak přejí své náboženské přesvědčení projevat.

²⁰⁶ Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2017, ve věci *Belcacemi a Oussar* proti Belgii, stížnost č. 37798/13, bod 61.

²⁰⁷ *The Ban On Full-face Veils And The COVID-19 Pandemic. Equinet* [online]. 12. 6. 2020. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://equineteurope.org/the-ban-on-full-face-veils-and-the-covid-19-pandemic/>.

²⁰⁸ *Hijabs Fight Back. Young Feminist Europe* [online]. 23. 8. 2020. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.youngfeminist.eu/2020/08/hijabis-fight-back/>.

²⁰⁹ Tamtéž.

3.3.3 Ostatní evropské státy

Mezi další evropské státy, které se rozhodly upravit plošně povinnost zahalování zákonem, patří od září roku 2016 Bulharsko, rok poté se pro stejný krok rozhodlo Rakousko, Dánsko se přidalo v roce 2018 a zatím posledním státem se stalo v roce 2021 Švýcarsko.²¹⁰ Částečné zákazy poté nalezneme např. v Německu, kde došlo v roce 2017 k zakázání zahalování v případě vykonávání povolání státních zaměstnanců, úředníků, včetně soudců a vojáků, v Nizozemsku zákaz platí ve školních a veřejných institucích, nemocnicích a veřejné dopravě a Norsko se rozhodlo pro regulaci v prostředí škol a školek. Pouze na určitá místa se zákaz vztahuje např. v Rusku, v Itálii (Lombardie) a ve Španělsku (Barcelona).²¹¹

Nakonec nemůžu nepředstavit již zmíněný návrh zákona, který je dlouhodobě předkládán k projednání v České republice. Na schůzi Poslanecké sněmovny ze dne 16. 2. 2022 tento návrh zákona opětovně představil poslanec za již zmíněné hnutí SPD, Oldřich Černý. Dle hnutí je cílem úpravy „zvýšení úrovně ochrany bezpečnosti osob a veřejného pořádku a také předcházení protiprávnímu jednání nejenom teroristického typu. [...] Samozřejmě se nelze vyhnout souvislosti zahalování obličejů a ideologie islámu. K tomu je možné poznamenat, že takové zahalování obličejů je zde jednoznačně projevem degradace a ponížení ženy, podřízeného postavení žen v islámu, které je neslučitelné s pojetím lidských práv a svobod, o rovném postavení mužů a žen západní, demokratické a svobodné společnosti a také to, že toto islámské zahalování obličejů na veřejnosti není primárně projevem víry či náboženství, ale jednoznačně politickým poselstvím a projevem politického islámu.“²¹² V důvodové zprávě je vyjádřen též argument týkající se vzájemné interakce lidí ve společnosti, který jako jediný obstál v rámci francouzského odůvodnění zákona před ESLP. Tento argument však nepatří mezi přímo vyjmenované důvody možného omezení, jak jsou stanoveny v Úmluvě nebo Listině a dovolím si říci, že už v té době Soud trochu „přivřel oči“. I z toho

²¹⁰ Countries That Have Banned Burqa And What International Law Says About It. *Outlook* [online]. 10. 2. 2022. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.outlookindia.com/international/countries-that-have-banned-burqa-but-what-does-international-law-tell-about-it--news-121782>.

²¹¹ The Islamic veil across Europe. *BBC* [online]. 31. 5. 2018. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-13038095>.

²¹² Černý (SPD): Zákaz zahalování v našem návrhu se vztahuje pouze na veřejná prostranství. *Parlamentní listy* [online]. 16. 2. 2022. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/politika/politici-volicum/Cerny-SPD-Zakaz-zahalovani-v-nasem-navrhu-se-vztahuje-pouze-na-verejna-prostranstvi-692986>.

důvodu jeden ze soudců v případě *Belcacemi a Oussar proti Belgii*²¹³, jenž se následně zabýval legitimitou belgického zákona na zahalování, upozorňoval, že uznání francouzského důvodu „společného soužití“ zůstává omezeno na faktické okolnosti daného případu a členské státy by se ho neměly přímo dovolávat jako precedentu.

K tomuto bych ráda už jen dodala výpověď jedné muslimky žijící v Česku: *„Nepatřím mezi žádné skupiny muslimů, jen se snažím nacházet správnou životní cestu. Možná mě lidé vidí, a teď mluvím z pohledu evropské kultury, jako zahalenou ženu a říkají si, že jsem chudinka, teroristka, cokoliv. Ale mě to nezajímá, znám samu sebe a pochopila jsem to, že nemůžu žít v tom, že budu vinit všechny okolo. Protože každý má svůj vlastní způsob a stupeň porozumění a hloubku reflexe. Nemůžu proto vinit lidi. Já se snažím být sama sebou. [...] Pro mě je být muslimkou spojené s mým srdcem. S otázkami kdo jsem, kým chci být, proč jsem tady. Je to o lásce ke své rodině, o péči o svou rodinu, o tom, být dobrá ke svým sousedům, o tom vykonávat dobře svou práci.“*²¹⁴

Dle mého názoru by se lidé navrhuující takto omezující zákony měli nejdříve komplexně danou problematikou zabývat a pečlivě zvážit a zkoumat veškeré argumenty pro omezení a jejich konečný dopad na osoby žijící na našem území, ne pouze „zkopírovat“ zákon jiného státu a odvolávat se na stejné argumenty, neboť už přece jednou před ESLP obstály.

²¹³ Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2017, ve věci *Belcacemi a Oussar proti Belgii*, stížnost č. 37798/13. Souhlasný názor soudce Spano.

²¹⁴ *#ZaIstanbul*. Praha: Český svaz žen. *Na pomoc ženám*. ISBN 978-80-87227-05-3. s. 39.

Závěr

V této diplomové práci jsem se věnovala možnosti omezení náboženské svobody v souvislosti s muslimským zahalováním žen. Pro pochopení dané problematiky jsem nejdříve představila náboženskou svobodu, náboženský symbol a též samotné náboženství jako takové.

Druhá kapitola byla zaměřena na motivaci samotných žen k zahalování. Zde bylo potřebné zkoumat důvody vedoucí k zahalování z více úhlů, avšak ani tak nebylo lehké najít jasnou odpověď, s ohledem na skutečnost, jak individuální tato otázka je. Existují ženy zahalující se pouze z náboženských důvodů, ať již tímto aktem dobrovolně vyjadřují svoji víru nebo jsou spíše ovlivňovány svým okolím, které je upozorňuje na tzv. „správné chování“ vycházející z náboženských předpisů. Poté se můžeme setkat se ženami, jež se uchylují k zahalování z jiných důvodů než náboženských, neboť tento akt vyjadřuje zvyk, tradici, pohodlí či jiné morální hodnoty, které si přejí s pomocí šátku demonstrovat. Stejně tak nalezneme i důvody, proč se ženy zahalovat nechtějí, hlavně v případech, kdy jim to je někým přikázáno.

Základ odpovědi na první dílčí otázku, tedy kdo je vlastně prvotním původcem omezování žen v souvislosti se zahalováním, nalezneme právě v této části práce. Tímto původcem může být samotné náboženství, okolí žen či státy. Odpověď bude ale značně rozdílná v závislosti právě na výše zmíněných důvodech. Ženy totiž mohou být omezovány nejen tím, že se zahalovat z určitých důvodů musí, ale též skutečností, že se v určitých případech zahalit nesmí. Z tohoto důvodu jsem představila jak muslimské státy, které ženám zahalování přikazují a tuto povinnost následně přísně vymáhají, tak státy neutrální, které jim to naopak mnohdy neumožňují. Ve třetí části práce, která se zabývá opatřeními proti zahalení ze strany států, bývá často argumentováno ochranou žen, které jsou omezovány právě náboženstvím či svým okolím. Avšak v momentu, kdy se žena zahaluje dobrovolně, aniž by jí k tomu kdokoliv nutil, právě dochází k omezení její náboženské svobody státem.

Tím se dostáváme do třetí kapitoly práce, která zkoumá meze možného omezení ze strany státu. Tato omezení se různí i podle skutečnosti, jaký vztah k náboženství stát vyznává. Jde-li o teokracii, v rámci které je již samotný politický systém státu protkán pouze s jedním s náboženstvím, jako v případě

Íránu či zda se stát rozhodl jít cestou neutrality, se kterou je spojeno zajištění plurality náboženství. Právě státy zastávající neutrální postoj k náboženství jsem dále podrobila bližšímu zkoumání. Mnou vybrané státy jsou zároveň členy Rady Evropy, tudíž jsou vázány Evropskou úmluvou pro lidská práva, která ve svém devátém článku zakotvuje náboženskou svobodu. Pro tuto práci byl podstatný především druhý odstavec tohoto článku, který stanovuje možná omezení náboženské svobody. Je nutné, aby tato omezení zároveň splňovala tři podmínky – musí být stanovena zákonem, nezbytná v demokratické společnosti a též musí být možné je podřadit pod jeden z legitimních cílů. Tyto cíle jsem představila na různých příkladech z judikatury, přičemž v této části posuzování je zvykem Soudu nechávat široký prostor pro uvážení vnitrostátním soudům, jichž se konkrétní případ týká. Myslím si, že i díky tomuto přístupu ESLP jsem nakonec nepředstavila žádné Soudem uznané porušení náboženské svobody jednotlivce, neboť státy dokázaly vždy odůvodnit omezení s ohledem na své tradice, hodnoty či princip sekularismu, který uznávají.

S těmito závěry souvisí i druhá dílčí otázka, tedy jak státy odůvodňují potřebu zakazovat zahalování na různých místech. Z evropského úhlu pohledu je často nahlíženo na islámské náboženství, ve kterém západní svět spatřuje příčinu nerovnosti pohlaví, diskriminace žen apod., jako na původce problému. Tyto argumenty nalezneme i v judikatuře ESLP, která se touto problematikou nejednou zabývala. Dokonce i samotný Evropský soud pro lidská práva, i přes fakt, že právě on by měl být tím neutrálním arbitrem, jemuž nepřísluší hodnocení jakéhokoliv náboženství, v několika případech vyjádřil svůj ne zcela neutrální postoj k islámu. Na tento postoj v roce 2005 kriticky reagovala soudkyně v případě slečny Şahin, která jako jediná projevila nesouhlasný názor. Ve svém disentu varovala před názorovým vyhraněním Soudu vůči islámskému náboženství, který vyjádřil v roce 2001 ve věci švýcarské učitelky Dahlab. Soudkyně je toho názoru, že rozsudek obsahující takovéto vymezení se může stát nebezpečným precedentem v budoucích řízeních, stejně jako tomu bylo v případě Şahin.

Při zkoumání judikatury jsem došla k závěru, že se státy v souvislosti se zahalováním odvolávají v podstatě na všechny zmíněné cíle stanovené Úmluvou. Každá stížnost však byla posuzována s ohledem na další faktory, např. zda se dívka či žena zahaluje ve škole, v práci či ve veřejném prostoru. V této práci jsem

představila případy zejména ze školního prostředí, kdy záleželo i na skutečnosti, jestli se ochrany náboženské svobody domáhá dívka v pozici studentky nebo žena v pozici učitelky. Nejčastěji uznaným důvodem však nakonec byla ochrana práv a svobod druhých, v rámci které byla posuzována přiměřenost omezení pozitivní náboženské svobody stěžovatelek vůči negativní svobodě ostatních.

Tím se dostávám k hlavnímu cíli této práce, kterým bylo zodpovězení otázky, zda existence zákonů zakazujících zahalování obličeje na veřejnosti může představovat omezování náboženské svobody jednotlivce či nikoliv. Tato otázka též několikrát vyvstala před Evropským soudem pro lidská práva, přičemž detailnímu rozboru jsem podrobila první dva zákony zakazující zahalování na veřejnosti (francouzský a belgický), jež byly napadeny nedlouho po svém vzniku. Soud se v obou případech zabýval otázkou, zda státy zavedením takového zákona neporušily náboženskou svobodu svých obyvatel. Francie se například nejdříve odvolávala na argument rovnosti mužů a žen, čímž dala nepřímo najevo svůj záměr omezit především muslimky, které, dle jejího názoru, měly být díky tomuto zákonu chráněny před útlakem a diskriminací. Tento argument však před Soudem neobstál, neboť nemůže být zákonem omezen ten, kdo má být stejným zákonem chráněn. Soud však shledal, že takový plošný zákaz zahalování obličeje necílí pouze na určitou skupinu obyvatel, ale vůči všem. V obou případech Soud nakonec dospěl k závěru, že zákony jsou legitimní, i přesto, že státy nebyly schopny podřadit potřebnost zákona pod jeden z přesně vymezených legitimních cílů stanovených Úmluvou. V daném případě se však ztotožňuji s názorem bývalé ochránkyně práv, Anny Šabatové, která v obdobné věci spatřovala znaky nepřímé diskriminace, neboť skutečnost, že zákaz zahalování působí vůči všem, neznamená, že též dopadá na všechny stejně.

V této věci se vyjádřily i mnohé mezinárodní organizace, které vystupovaly proti těmto zákonům. Popsaly např. své obavy, že tento zákon může spíš než k ochraně žen vést k jejich uvěznění ve svých domovech, neboť jim nedává možnost vyjít na veřejnost, aniž by porušily nějakou normu – ať již náboženskou, morální či státní.

Já osobně se přikláním k názoru, který je v této práci vyjadřován především organizacemi Human Rights Watch nebo Amnesty International a směřuje ke svobodě odívání. Ženy, ať už jde o muslimky, křesťanky či ženy bez náboženského vyznání, by dle mého názoru měly mít svobodu ve volbě, tedy

svobodu rozhodnout se, zda vyjdou na veřejnost plně zahalené, pouze se šátkem či úplně bez těchto symbolů. Rozhodnout se, jakým způsobem vyjádří svoji víru, morálku a identitu. Tato svoboda by neměla být omezena plošným zákazem, neboť existují méně restriktivní opatření, která mohou dosáhnout cíle, jež si tyto zákony stanovují.

Konečně se dostávám k odpovědi na poslední dílčí otázku práce, tedy zda je podobná zákonná úprava zahalování na veřejnosti potřebná i v České republice. Pro zodpovězení této otázky je potřeba posoudit argumenty, které k tomu politiky vedou. Vzhledem k tomu, že je tento návrh představován politickým hnutím, jehož hlavním cílem je boj proti údajné islamizaci státu, lze předpokládat, že důvody pro přijetí takového zákona jsou směřovány právě proti muslimským ženám, náboženským symbolům a islámu jako takovému. I z těchto důvodů jsem toho názoru, že návrh změny zákona není postaven na legitimních cílech a tudíž může představovat dokonce přímou diskriminaci muslimských žen. Jak jsem již ve své práci uvedla, osobně nepovažuji přijímání plošných zákazů zahalování za vhodný způsob řešení dané problematiky, a to ani v České republice.

Resumé

In my diploma thesis "Covering in Public as a Legal Problem", I discussed the possibilities of restricting religious freedom in connection with the Muslim veiling of women. The main goal of this work was to evaluate whether the existence of laws prohibiting facial covering in public may constitute a restriction of the individual's religious freedom or not.

In the first chapter, I introduced the concept of religious freedom, because its limitations were subsequently examined in the last chapter. I also classified the Muslim headscarf as a religious symbol and defined religion in general.

Afterwards, I dealt with the issue of veiling in public, possible ways of veiling and the reasons that lead to it. I presented not only the reasons originating from belonging to the Islamic religion, but also the subjective reasons of women and the reasons from the point of view of states. I introduced purely Muslim countries, such as Iran and Turkey, as well as European states and their views concerning this issue. In this chapter, I have answered the question of who is the primary source of women's restraint in relation to veiling.

In the third chapter, with the help of the case law of the ECtHR, I analyzed possible restrictions on religious freedom by states. This was accompanied by another sub-question, i.e. how states justify the need to ban women from being covered in public. The last part was devoted to the analysis of the legislation prohibiting the covering of the face in public and the need for such regulation. Regarding this, I answered the last question, i.e. whether similar legislation as in the mentioned countries is needed in the Czech Republic.

In the end, I came to the conclusion that these law regulations may constitute indirect discrimination against the individual, because the fact that the ban on covering affects everyone does not mean that it affects everyone equally. In my opinion, women should have the freedom to decide whether to go to public places covered or without wearing religious symbols at all. This decision should not be subject to any regulation or prohibition, as there are less restrictive measures that can achieve the goals set by these laws.

Seznam literatury

Odborná literatura

Česká odborná literatura

- *#ZaIstanbul*. Praha: Český svaz žen, 2017. Na pomoc ženám. ISBN 978-80-87227-05-3.
- BARTOŇ, Michal, Jan KRATOCHVÍL, Martin KOPA, Maxim TOMOSZEK, Jiří JIRÁSEK a Ondřej SVÁČEK. *Základní práva*. Praha: Leges, 2016. Student (Leges). ISBN 978-80-7502-128-1.
- BARTOŇ, Michal. *Svoboda projevu: principy, garance, meze*. Praha: Leges, 2010. 384 s. Teoretik. ISBN 978-80-87212-42-4.
- DEMJANČUKOVÁ, Dagmar. *Teorie a dějiny náboženství*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2003. 172 s. ISBN 80-86473-43-0.
- FROUZOVÁ, Magdaléna. *Mříže v ráji: muslimské ženy v Evropě*. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-847-9.
- FROUZOVÁ, Magdaléna. *Závoj a džíny: ženy v islámském světě*. 2. vyd. Praha: Vyšehrad, 2006. 207 s., [8] s. barev. obr. příl. ISBN 80-7021-840-1.
- HEJNA, Dalibor. *Náboženství a společnost: věda o náboženství a její historické kořeny*. 1. vydání. Praha, 2010. ISBN 978-80-247-2427-0.
- HILLENBRAND, Carole. *Islám: historie, současnost a perspektivy*. Vydání první. V Praze: Paseka, 2017. 301 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-7432-685-1.
- HRDINA, Ignác Antonín. *Náboženská svoboda v právu České republiky: (podle právního stavu k 1.1.2004)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. 265 s. ISBN 80-86432-67-X.
- HUBÁLKOVÁ, Eva. *Evropská úmluva o lidských právech a Česká republika: judikatura a řízení před Evropským soudem pro lidská práva : text je sestaven a uspořádán podle stavu k 1.4.2003*. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-417-x.
- HUSSEINI, Faisal, BARTOŇ, Michal, KOKEŠ, Marian, KOPA, Martin a kol. *Listina základních práv a svobod: komentář*. 1. vydání (1. aktualizace). Praha: C. H. Beck, 2021. Beckova edice komentované zákony. ISBN 978-80-7400-812-2.

- JÄGER, Petr a Pavel MOLEK. *Svoboda projevu: demokracie, rovnost a svoboda slova*. Praha: Auditorium, 2007. ISBN 978-80-903786-5-0.
- KMEC, Jiří, David KOSAŘ, Jan KRATOCHVÍL a Michal BOBEK. *Evropská úmluva o lidských právech: komentář*. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2012. 1660 s. Velké komentáře. ISBN 978-80-7400-365-3.
- *Korán*. Přeložil Ivan HRBEK. [Praha]: Československý spisovatel, 2012. ISBN 978-80-7459-080-1.
- KROPÁČEK, Luboš. *Islámský fundamentalismus*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1996. 263 s. ISBN 80-7021-168-7.
- KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Šestá, opravené vydání. Praha: Vyšehrad, 2015. ISBN 978-80-7429-598-0.
- KŘIKAVOVÁ, Adéla. *Islám: ideál a skutečnost*. 2., rozš. a aktualiz. vyd., (V nakl. Baset 1.). Praha: Baset, 2002. ISBN 80-86223-71-x.
- LAURENT, Annie. *Islám: pro ty, kdo o něm chtějí mluvit, ale zatím o něm mnoho nevědí*. Přeložil Marie BENÁKOVÁ. V Praze: Karmelitánské nakladatelství, 2019. ISBN 978-80-7566-077-0.
- LHOŤAN, Lukáš. *Islám a islamismus v České republice*. 3. rozšířené vydání. V Pstruží: Lukáš Lhoťan, 2019. ISBN 978-80-907004-4-4.
- MADLEŇÁKOVÁ, Lucia. *Výhrada svědomí jako součást svobody myšlení, svědomí a náboženského vyznání*. Praha: Linde, 2010. ISBN 978-80-7201-805-5.
- MALENOVSKÝ, Jiří. *Mezinárodní právo veřejné. Jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. 5. podstatně upravené a doplněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 551 str. ISBN 978-80-210-4474-6.
- MENDEL, Miloš, Bronislav OSTŘANSKÝ a Tomáš RATAJ. *Islám v srdci Evropy: vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1554-9.
- MOLEK, Pavel. *Základní práva - svazek druhý Svoboda*. Wolters Kluwer, 2019. ISBN 978-80-7598-525-5.
- PAVLÍČEK, Václav a Helena HOFMANNOVÁ. *Občanská a lidská práva v současné době*. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-51-3.
- SCHIRRMACHER, Christine. *Islám a západní společnost*. Přeložil René DRÁPALA. Praha: Návrat domů, [2017]. ISBN 978-80-7255-400-3.

- SPRATEK, Daniel. *Evropská ochrana náboženské svobody*. Brno: L. Marek, 2008. Deus et gentes. ISBN 978-80-87127-13-1.
- ŠIMSA, Martin, ed. *Náboženství a filosofie v sekulární demokracii*. Ústí n. Labem: Filozofická fakulta Univerzity J.E. Purkyně v Ústí n. Labem, 2016. Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae. ISBN 978-80-7561-001-0.
- WAGNEROVÁ, Eliška; ŠIMÍČEK, Vojtěch; LANGÁŠEK, Tomáš; POSPÍŠIL Ivo a kol. *Listina základních práv a svobod. Komentář*. Praha: Wolters Kluwer, 2012. 906 s. ISBN 978-80-7357-750-6.

Zahraniční odborná literatura

- EVANS, Malcolm D. *Manual on the Wearing of Religious Symbols in Public Areas*. Strasbourg: Council of Europe: M. Nijhoff Publishers, 2009, 240 s. ISBN 978-90-04-17274-6.
- HILL, Daniel J. a Daniel WHISTLER. *The Right to Wear Religious Symbols: Philosophy and Article 9*. Palgrave Pivot, 2013, 147 s. ISBN 978-1-137-35417-4.
- NASR, Seyyed Hossein. *The Study Quran: A New Translation and Commentary*. HarperCollins, 2015, 4417 s. ISBN 978-0-06-112588-1.
- SEALY, Thomas a Tariq MODOOD. France. TRIANDAFYLLIDOU, Anna a Tina MAGAZZINI, ed. *Routledge Handbook on the Governance of Religious Diversity*. Routledge, 2020. ISBN 978-1-00-308340-5.
- SCHABAS, William A. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford University Press, 2015, 1308 s. ISBN 978-0-19-959406-1.

Odborné články

- AGHA, Petr. Muslimské šátky v evropském veřejném prostoru. *Právník*. 10/2015, 785-800.
- BARTOŇ, Daniel. Možnosti zákazu či omezení nošení muslimských šátků na školách. *Jurisprudence*. 4/2016, 3-14.
- BOBEK, Michal. „Desatero v soudní síni nevyvěšíš, tvář svoji šátkem nezahalíš“ aneb náboženské symboly ve veřejném prostoru. *Právní fórum*, 2005, č. 12.
- DĚKANOVSKÁ, Kateřina. Náboženské symboly a náboženská svoboda v sekulární Evropě. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 2016, 11-21.
- SCHEU, Harald Christian. Kulturní konflikt v Čechách. Ke zprávě veřejné ochránkyně práv o zákazu nošení muslimského šátku ve střední zdravotnické škole. *Jurisprudence*. 6/2014, 15-19.
- SCHEU, Harald Christian. Zákaz zahalování žen a náboženská svoboda v Evropě. *Jurisprudence*. 4/2014, 17-23.
- SMEKAL, Hubert. Zákaz zahalování obličeje ve Štrasburku prošel. *Bulletin Centra pro lidská práva a demokratizaci*. 7-8/2014, 7-8.
- VĚTROVSKÝ, Jaroslav. Republika a její příhlávači – několik poznámek k zákazu nošení muslimského šátku ve Francii.

Právní předpisy

České právní předpisy

- Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky, ve znění pozdějších předpisů.
- Vyhláška Ministerstva zdravotnictví č. 306/2012 Sb., o podmínkách předcházení vzniku a šíření infekčních onemocnění a o hygienických požadavcích na provoz zdravotnických zařízení a ústavů sociální péče, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů, v platném znění.
- Zákon č. 198/2009 Sb., o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací a o změně některých zákonů (antidiskriminační zákon), v platném znění.
- Zákon č. 3/2002 Sb., o svobodě náboženského vyznání a postavení církví a náboženských společností a o změně některých zákonů (zákon o církvích a náboženských společnostech), v platném znění.
- Zákon č. 332/2020 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021 a o změně zákona č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě, ve znění pozdějších předpisů.

Zahraniční právní předpisy

- Deklarace OSN o odstranění všech forem nesnášenlivosti a diskriminace založených na náboženství či víře ze dne 25. 11. 1981, přijata a vyhlášena usnesením Valného shromáždění OSN č. DE01/81.
- Dodatkový protokol č. 1 k Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod ze dne 20. 3. 1952, vyhlášen sdělením federálního ministerstva zahraničních věcí pod č. 209/1992 Sb., o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.
- Evropská sociální charta ze dne 18. 10. 1961, vyhlášena sdělením Ministerstva zahraničních věcí pod č. 14/2000 Sb. m. s., o Evropské sociální chartě.
- Listina základních práv Evropské unie ze dne 12. 12. 2007, ve znění publikovaném v Úředním věstníku EU pod č. 2012/C 326/02.

- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech ze dne 19. 12. 1966, přijatý vyhláškou ministerstva zahraničních věcí pod č. 120/1976 Sb., o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech ze dne 19. 12. 1966, přijatý vyhláškou ministerstva zahraničních věcí pod č. 120/1976 Sb., o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.
- Opční protokol k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech ze dne 16. 12. 1966, vyhlášen sdělením federálního ministerstva zahraničních věcí pod č. 169/1991 Sb., o Opčním protokolu k Mezinárodnímu paktu o občanských a politických právech.
- Pátá kniha islámského trestního zákoníku Íránské islámské republiky ze dne 22. 5. 1996. [online]. Dostupné z: <https://iranhrdc.org/islamic-penal-code-of-the-islamic-republic-of-iran-book-five/#5>.
- Prohlášení práv člověka a občana ze dne 26. 8. 1789, vyhlášené Národním shromážděním. [online]. Dostupné z: <https://icv.vlada.cz/assets/udalosti/Deklarace-prav-lidskych-a-obcanskych.pdf>.
- První kniha islámského trestního zákoníku Íránské islámské republiky ze dne 20. 11. 1991, novelizována dne 21. 4. 2013. [online]. Dostupné z: <https://www.refworld.org/cgi-bin/tehis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5447c9274>.
- Směrnice Rady č. 2000/78/E.S ze dne 27. 11. 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání. [online]. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=fr>.
- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod ze dne 4. 11. 1950, vyhlášena sdělením federálního ministerstva zahraničních věcí pod č. 209/1992 Sb., o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod.
- Ústava Turecké republiky ze dne 7. 11. 1982, vyhlášena pod č. 2709. [online]. Dostupné z: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b5be0.html>.
- Všeobecná deklarace lidských práv a svobod ze dne 10. 12. 1948, přijata a vyhlášena rezolucí Valného shromáždění OSN č. 217/III.A.

- Zákon o zákazu zakrývání obličeje na veřejném prostranství ze dne 11. 10. 2010, vyhlášen pod č. 2010-1192. (Loi n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public). [online]. Dostupné z: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000022911670/>.

Judikatura

- Nález Ústavního soudu ze dne 1. 7. 2010, sp. zn. Pl. ÚS 9/07-2. Dostupné z: https://nalus.usoud.cz:443/Search/GetText.aspx?sz=Pl-9-07_2.
- Rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu ze dne 24. 9. 2003, sp. zn. 2 BvR 1436/02, Kopftuch. Dostupné z: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2003/09/rs20030924_2bvr143602.html.
- Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 17. 7. 2018, ve věci Miriana Hebbadj proti Francii, oznámení č. 2807/16. Dostupné z: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR/C/123/D/2807/2016&Lang=en.
- Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 17. 7. 2018, ve věci Sonia Yaker proti Francii, oznámení č. 2747/16. Dostupné z: <https://juris.ohchr.org/Search/Details/2547>.
- Rozhodnutí Výboru pro lidská práva ze dne 5. 11. 2004, ve věci Raihon Hudoyberganova proti Uzbekistánu, oznámení č. 931/2000. Dostupné z: <https://juris.ohchr.org/Search/Details/977>.
- Rozsudek ESLP ze dne 1. 7. 2011, ve věci S. A. S. proti Francii, stížnost č. 43835/11. Dostupné z: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145466>.
- Rozsudek ESLP ze dne 10. 11. 2005, ve věci Leyla Şahin proti Turecku, stížnost č. 44774/98. Dostupné z: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956>.
- Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2017, ve věci Belcacemi a Oussar proti Belgii, stížnost č. 37798/13. Dostupné z: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175636>.
- Rozsudek ESLP ze dne 11. 7. 2017, ve věci Dakir proti Belgii, stížnost č. 4619/12. Dostupné z: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175660>.
- Rozsudek ESLP ze dne 13. 2. 2003, ve věci Refah Partisi (The Welfare Party) a ostatní proti Turecku, stížnost č. 41340/98, 41342/98, 41343/98 a 41344/98. Dostupné z: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60936>.
- Rozsudek ESLP ze dne 15. 2. 2001, ve věci Dahlab proti Švýcarsku, stížnost č. 42393/98. Dostupné z: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643>.

- Rozsudek ESLP ze dne 4. 3. 2009, ve věci Dogru proti Francii, stížnost č. 27058/05. Dostupné z: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90039>.
- Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 27. 11. 2019, sp. zn. 25 Cdo 348/2019. Dostupné z: https://www.nsoud.cz/Judikatura/judikatura_ns.nsf/WebSearch/6645282FBB8A9222C125851800296BFE?openDocument&Highlight=0.

Internetové zdroje

České internetové zdroje

- 33 let ve vězení a 148 ran bičem pro Nasrín Sotudíovou. *Amnesty* [online]. 12. 3. 2019 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.amnesty.cz/pripad/iran-nasrin-sotudiova>.
- ABBASI, Kamila. Muslimské zahalování v Evropě: otázka feminismu a ženské emancipace?. *Právní prostor* [online]. 26. 2. 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/muslimske-zahalovani-v-evrope-otazka-feminismu-zenske-emancipace>.
- BARTOŇ, Daniel. Zahalování obličeje jako překážka vzájemného soužití. *Christnet* [online]. 9. 7. 2014 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.christnet.eu/clanky/5322/zahalovani_obliceje_jako_prekazka_vzajemneho_souziti.url.
- Černý (SPD): Zákaz zahalování v našem návrhu se vztahuje pouze na veřejná prostranství. *Parlamentní listy* [online]. 16. 2. 2022 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.parlamentnilisty.cz/politika/politico-volicum/Cerny-SPD-Zakaz-zahalovani-v-nasem-navrhu-se-vztahuje-pouze-na-verejna-prostranstvi-692986>.
- HREBENAR, Jiří. Zahalování muslimek má mnohem hlubší důvody. *Demokratikon* [online]. 1. 8. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://demokratikon.cz/2018/08/zahalovani-muslimek-ma-mnohem-hlubsi-duvody/>.
- KUTKA, Petr. Burka, hiždáb, nikáb - poznáte rozdíl?. *Světoběžník.info* [online]. 10. 8. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://svetobeznik.info/burka-hidzab-nikab-poznate-rozdil/>.
- MOROZOVÁ, Helena. Svoboda vyznání a její limity. *Právní prostor* [online]. 09. 2. 2017 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ustavni-pravo/svoboda-vyznani-a-jeji-limity>.
- NĚMČÁK, Vítězslav. Zákaz nošení burky ve Francii. *Jiné právo* [online]. 18. 4. 2011 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://jinepravo.blogspot.com/2011/04/vitezslav-nemcak-zakaz-noseni-burky-ve.html>.

- OSINA, Petr. Islámská právní kultura a její charakteristika. *Právní prostor* [online]. 13. 05. 2015 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/islamska-pravni-kultura-a-jeji-charakteristika>.
- OSINA, Petr. Primární prameny islámského práva. *Právní prostor* [online]. 25. 11. 2015 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/primarni-prameny-islamskeho-prava>.
- OSINA, Petr. Sekundární prameny islámského práva. *Právní prostor* [online]. 31. 03. 2016 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.pravniprostor.cz/clanky/ostatni-pravo/sekundarni-prameny-islamskeho-prava>.
- *Příručka evropského antidiskriminačního práva* [online]. 2018 [cit. 2022-03-19]. ISBN 978-92-871-9813-6. Dostupné z: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-handbook-non-discrimination-law-2018_cs.pdf.
- RAHIMI, Fatima. Írán dnes: žena má právo si zvolit, jak se bude oblékat. *Deník Referendum* [online]. 5. 3. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://denikreferendum.cz/clanek/27180-iran-dnes-zena-ma-pravo-si-zvolit-jak-se-bude-oblekat>.
- Tomio Okamura: Zákaz zahalování. *SPD* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.spd.cz/tomio-okamura-zakaz-zahalovani/>.
- Zdravotnická škola chtěla otevřít spor o hidžáb. Nejvyšší soud dovolání zamítl. *ČT24* [online]. 4. 1. 2022 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3423594-zdravotnicka-skola-chtela-otevrit-spor-o-hidzab-nejvyssi-soud-dovolani-zamitl>.
- Zpráva z šetření zákazu nošení pokrývek hlavy na střední zdravotnické škole. *Ochránce* [online]. 6. 10. 2014 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.ochrance.cz/aktualne/zprava-z-setreni-zakazu-noseni-pokryvek-hlavy-na-stredni-zdravotnicke-skole/>.

Zahraniční internetové zdroje

- #Hijabisfightback: Students Protest In Belgium Against Headscarf Ban In Education. *Scene Arabia* [online]. 7. 7. 2020 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://scenearabia.com/Life/Hijabis-Fight-Back-Students-Protest-In-Belgium-Against-Headscarf-Hijab-Ban-in-Education>.
- Belkacemi and Oussar v Belgium and Dakir v Belgium: The Court Again Addresses the Full-face Veil, but It Does Not Move Away From Its Restrictive Approach. *Strasbourg Observers* [online]. 25. 7. 2017 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://strasbourgobservers.com/2017/07/25/belkacemi-and-oussar-v-belgium-and-dakir-v-belgium-the-court-again-addresses-the-full-face-veil-but-it-does-not-move-away-from-its-restrictive-approach/>.
- Countries That Have Banned Burqa And What International Law Says About It. *Outlook* [online]. 10. 2. 2022 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.outlookindia.com/international/countries-that-have-banned-burqa-but-what-does-international-law-tell-about-it--news-121782>.
- Hijabs Fight Back. *Young Feminist Europe* [online]. 23. 8. 2020 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.youngfeminist.eu/2020/08/hijabis-fight-back/>.
- Iran: Abusive forced veiling laws police women's lives. *Amnesty* [online]. 28. 5. 2019 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2019/05/iran-abusive-forced-veiling-laws-police-womens-lives/>.
- Iran: How a unique system runs the country. *BBC* [online]. 18. 6. 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57260831>.
- Kamuda başörtüsü yasağı kalktı. *BBC* [online]. 8. 10. 2013 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131008_basortusu.
- KASANA, Mehreen. Why This One Video Of A Woman Protesting In Iran Is Going Viral. *Bustle* [online]. 4. 1. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bustle.com/p/what-is-white-wednesday-iran-women-are-fighting-for-the-freedom-to-dress-how-they-want-7767786>.

- Memorandum to the Turkish Government on Human Rights Watch's Concerns with Regard to Academic Freedom in Higher Education, and Access to Higher Education for Women who Wear the Headscarf. *Human Rights Watch* [online]. 29. 6. 2004. s. 24. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.hrw.org/legacy/backgrounder/eca/turkey/2004/>.
- Ortaokul ve lisede başörtüsü serbest. *Aljazeera* [online]. 23. 9. 2014 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: http://www.aljazeera.com.tr/haber/ortaokul-ve-lisede-basortusu-serbest?fbclid=IwAR3yBur3dZg3aNlYgwEmoOYKiPPz3Z0FI9krjry_KfxpRW5mv2sZ8eqM5HM.
- President Franklin Roosevelt's Annual Message (Four Freedoms) to Congress (1941). *National archives* [online]. [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress>.
- Questions and Answers on Restrictions on Religious Dress and Symbols in Europe. *Human Rights Watch* [online]. 21. 12. 2010 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: https://www.hrw.org/news/2010/12/21/questions-and-answers-restrictions-religious-dress-and-symbols-europe#_Q:_What_does.
- SMITH, Roff. Why Turkey Lifted Its Ban on the Islamic Headscarf. *National geographic* [online]. 12. 10. 2013 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.nationalgeographic.com/history/article/131011-hijab-ban-turkey-islamic-headscarf-aturk>.
- The Ban On Full-face Veils And The COVID-19 Pandemic. *Equinet* [online]. 12. 6. 2020 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://equineteurope.org/the-ban-on-full-face-veils-and-the-covid-19-pandemic/>.
- The Islamic veil across Europe. *BBC* [online]. 31. 5. 2018 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.bbc.com/news/world-europe-13038095>.
- The World Factbook: Turkey. *CIA* [online]. 14. 3. 2022 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey/>.
- Turkey marks 24 years since Feb. 28 post-modern coup. *Daily Sabah* [online]. 28. 2. 2021 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-marks-24-years-since-feb-28-post-modern-coup/news>.

- Turkey: Treatment of women who wear headscarves; whether they are denied access to medical care; whether they are denied employment in the private or public sectors (January 2001 - April 2005). *Refworld* [online]. 28. 4. 2005 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.refworld.org/docid/42df61a52f.html>.
- Üniversitelerde özgür dönem bugün başladı. *YeniSafak* [online]. 25. 2. 2008 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://www.yenisafak.com/gundem/universitelerde-ozgur-donem-bugun-basladi-102055>.
- Why do Muslim women wear a hijab?. *The Conversation* [online]. 15. 1. 2019 [cit. 2022-03-19]. Dostupné z: <https://theconversation.com/why-do-muslim-women-wear-a-hijab-109717>.